

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“MÜASİR DÖVRDƏ İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ RAYONLARDA
REGIONAL İQTİSADI SİYASƏTİN PRIORİTETLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Manafli Əsli Xatun Əmrah

BAKİ - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**
“ ____ ” _____ **22__-ci il**

“MÜASİR DÖVRDƏ İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ RAYONLARDA
REGIONAL İQTİSADI SİYASƏTİN PRIORİTETLƏRİ”

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın tənzimlənməsi

Qrup: 26

Magistrant:
Manafli Əsli Xatun Əmrah
qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. Mahmudova İlhamə
Məhəmmədnəbi qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab
qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi
oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm Andı

Mən, Manafli Əsli Xatun Əmrah and içirəm ki, “Müasir dövrdə işqaldan azad edilmiş rayonlarda regional iqtisadi siyasətin prioritetləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

“MÜASİR DÖVRDƏ İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ RAYONLARDA REGIONAL İQTİSADI SİYASƏTİN PRİORİTETLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Regionlar arasında obyektiv təbii və təbii fərqlərə, onlarda formalaşmış sənaye və sosial-iqtisadi strukturların xüsusiyyətlərinə, regionlarda mərkəzlə formalaşmış münasibətlərə, iqtisadi transformasiyaların həyata keçirilməsində seçdikləri taktikalara, nəticələrinə görə, islahatların və hər bir konkret regionda sosial-iqtisadi vəziyyətin bir çox cəhətdən unikal olduğu ortaya çıxdı.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya tədqiqatının məqsədi dotasiya olunan regionun iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün effektiv metodların formalaşdırılması və əsaslandırılmasıdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində elmi abstraksiya, müqayisə, statistik qruplaşdırma, təhlil və sorğu metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Digər ölkələrdə fəaliyyət göstərən istehsal müəssisələrinin kommersiya sahəsindəki təcrübəsi ilə tanışlıq məqsədilə internet resurslarına və dövrü mətbuata da müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın reallaşdırılmasına əngəl sayılan nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar və məlumat bazasının olmamağı və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və onun praktiki nəticələri: Elmi yeniliyi olan ən əhəmiyyətli tədqiqat nəticələri aşağıdakılardır:

- regional iqtisadi siyasətin müəllif tərfi sənaye idxalının əvəzlənməsinin prioritetliyi kontekstində, mövcud yanaşmaların işlənilib hazırlanmasında təqdim olunur, belə siyasətin sistemli əhəmiyyəti vurğulanır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqat nəticələrinin praktiki əhəmiyyəti aşağıdakılarla müəyyən edilir:

- strateji perspektivdə sənaye idxalının səmərəli əvəzlənməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş regional təsərrüfat subyektlərinin məzmununun və tərkibinin müasirləşdirilməsi;

- strateji idxalı əvəz edən regional siyasətin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi proseslərinin rəsmiləşdirilməsi, regional sənaye kompleksinin inkişafının planlaşdırılması və monitorinqi prosedurlarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi imkanlarının təmin edilməsi.

Açar sözlər: İqtisadi, Regional, Qarabağ, Siyasət.

"PRIORITIES OF REGIONAL ECONOMIC POLICY IN MODERN TERRITORY RELEASED REGIONS"

SUMMARY

The actuality of the subject: According to the objective natural and natural differences between the regions, the characteristics of the industrial and socio-economic structures formed in them, the relations formed with the center in the regions, the tactics chosen in the implementation of economic transformations, the results. The reforms and the socio-economic situation in each specific region turned out to be unique in many ways.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the dissertation research is to form and substantiate effective methods for the implementation of the economic policy of the subsidized region.

Used research methods: Scientific abstraction, comparison, statistical grouping, analysis and survey methods were used in the research process.

The information base of the research: Internet resources and periodicals were also used to get acquainted with the commercial experience of production enterprises operating in other countries.

Restrictions of research: Theoretical and methodological shortcomings and lack of a database that hinder the implementation of the research, etc.

The novelty and practical results of investigation: The most important research results with scientific novelty are:

- The author's definition of regional economic policy is presented in the context of the priority of substituting industrial imports, in the development of existing approaches, emphasizing the systemic importance of such a policy.

Scientific-practical significance of results: The practical significance of the research results is determined by:

- modernization of the content and composition of regional economic entities, designed to ensure the effective replacement of industrial imports in the strategic perspective;

- formalizing the processes of development and implementation of regional policy to replace strategic imports, providing opportunities for the development and implementation of procedures for planning and monitoring the development of the regional industrial complex.

Keywords: Economic, Regional, Karabakh, Politics.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ARDNF	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu.
AZPROMO	Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
HPBS	Hard Precast Building Systems
IFC	International Finance Corporation
KNOC	Korea National Oil Corporation
YAP	Yeni Azərbaycan Partiyası

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. REGIONAL SİYASƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLAR	12
1.1. Regional siyasətinin formalaşmasının konseptual əsasları	12
1.2. Regional siyasətin inkişafının tənzimlənməsi.....	20
1.3. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsinin mexanizmlərinin prinsipləri.....	24
II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİMİZDƏ REGIONAL İNKİŞAFIN TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ	34
2.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafın təhlili və dəyərləndirilməsi.....	34
2.2. Qarabağda quruculuq işləri sahəsində xarici ölkələrin şirkətləri ilə konkret əməkdaşlıq edilməsi	38
2.3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun bərpası.....	41
III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ BÖYÜK QAYIDIŞ.....	51
3.1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə əlverişli iqtisadi şəraitin yaradılması.....	51
3.2. Qarabağ bölgəsində regional əməkdaşlıq imkanları	57
3.3. Qarabağda alternativ enerjinin inkişaf etdirilməsi	60
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	67
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	69
Cədvəllərin siyahısı.....	76

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Regionlar arasında obyektiv təbii fərqlərə, onlarda formalaşmış sənaye və sosial-iqtisadi strukturların xüsusiyyətlərinə, regionlarda mərkəzlə formalaşmış münasibətlərə, iqtisadi transformasiyaların həyata keçirilməsində seçdikləri taktikalara, nəticələrinə görə islahatların və hər bir konkret regionda sosial-iqtisadi vəziyyətin bir çox cəhətdən unikal olduğu məlum oldu. Bu baxımdan, milli makroiqtisadi siyasətin formalaşmasında regional xüsusiyyətlərin nəzərə alınması, iqtisadi həyatın regional subyektləri ilə qarşılıqlı məqbul və razılaşdırılmış variantların işlənilib hazırlanması problemləri və onun həyata keçirilməsi üsulları hələ də nəzəri cəhətdən əsaslandırılmayıb.

Regional siyasətdə prioritet istiqamətlər bunlardır: sosial, iqtisadi, ekoloji, milli və millətlərarası münasibətlər. Onların hamısı bir-biri ilə bağlıdır, lakin bu prioritetlərin mərkəzində iqtisadi istiqamət dayanır.

Regional iqtisadi siyasətin təhlili bazar-keçid dövrünün nəzəri və praktiki əhəmiyyətli problemlərindən biridir. Belə təhlilin uzunmüddətli effektivliyi, öz növbəsində, onun iqtisadi inkişaf strategiyasını əks etdirən, müəyyən bir bölgənin iqtisadi inkişafının hədəf prioritetlərinin əks olunmasının adekvatlığından çox asılıdır.

Eyni zamanda, hər bir iqtisadi prioritetin həyata keçirilməsinin uğuru regionun siyasi və ideoloji sferasında konkret ifadənin əldə olunmasını şərtləndirir; belə əks olunmadıqda iqtisadi prioritet proses yalnız dar yerli əhəmiyyət kəsb edir və onun həyata keçirilməsi mexanizmi istər-istəməz regional deformasiyaya uğrayır.

Bu baxımdan dotasiya olunan regionun iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsinin səmərəli üsullarının formalaşdırılması və əsaslandırılması üçün təkliflərin hazırlanması aktual və aktual mövzu kimi qiymətləndirilir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Müstəqil, lakin bu gün çox az öyrənilmiş, regional aspektdə iqtisadi və sənaye siyasətinin həyata keçirilməsinin istiqaməti genişmiqyaslı geniş artım ehtiyatından istifadəyə yönəlmiş regional

sənaye idxalını əvəzetmə proseslərinin inkişafının təşkili və idarə edilməsidir. Regional inkişafın perspektiv formatlarının tətbiqi regional sosial-iqtisadi siyasətin konkret prioritetlərinə nail olmaq baxımından obyektiv qiymətləndirilməli və onların fəaliyyət göstərməsi region iqtisadiyyatının inkişafına, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına mühüm töhfə verməlidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya tədqiqatının məqsədi dotasiya olunan regionun iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün effektiv metodların formalaşdırılması və əsaslandırılmasıdır.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin qoyulması və həlli tələb olunur:

- regional iqtisadi siyasətin problemlərinin təhlili nəzəriyyəsi və metodlarının müəyyən müddəalarını aydınlaşdırmaq;

- regional iqtisadi siyasətin formalaşmasının əsas amillərini və alətlərini müəyyən etmək;

- bazar münasibətlərinin formalaşması iqtisadi siyasətinin formalaşmasının xüsusiyyətlərini açmaq;

- iqtisadi təhlil aparmaq və bazar transformasiyası şəraitində sosial-iqtisadi inkişaf dinamikasını müəyyən etmək;

- regionun iqtisadi inkişaf dinamikasının sürətləndirilməsi siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizmlərini işləyib hazırlamaq;

- regionun iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi siyasətinin əsas prioritetlərini müəyyən etmək;

- davamlı inkişaf nəzəriyyəsi kontekstində regional iqtisadi siyasətin formalaşmasına konseptual yanaşmalar hazırlamaq;

- regionun inkişafı üçün institusional siyasətin prioritet istiqamətlərini əsaslandırmaq.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Dissertasiya tədqiqatının obyekt iqtisadiyyatın sürətləndirilmiş dinamikasını təmin edən amillər, mexanizmlər və siyasət alətləridir.

Tədqiqatın predmetini iqtisadi regional siyasətin formalaşması prosesində yaranan təşkilati-iqtisadi münasibətlər, habelə onun həyata keçirilməsi mexanizmləri və alətləri təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində elmi abstraksiya, müqayisə, statistik qruplaşdırma, təhlil və sorğu metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Digər ölkələrdə fəaliyyət göstərən istehsal müəssisələrinin kommertiya sahəsindəki təcrübəsi ilə tanışlıq məqsədilə internet resurslarına və dövrü mətbuata da müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Əngəl sayılan nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar, kifayət qədər məlumat bazasının olmamağı və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Elmi yeniliyi olan ən əhəmiyyətli tədqiqat nəticələri aşağıdakılardır:

- regional iqtisadi siyasətin müəllif tərifli sənaye idxalının əvəzlənməsinin prioritetliyi kontekstində, mövcud yanaşmaların işlənilib hazırlanmasında təqdim olunur, belə siyasətin sistemli əhəmiyyəti vurğulanır.

- siyasət regional biznes mühitinin formalaşdırılması, idarə edilməsi və inkişafı üçün alətlər dəsti kimi, onun çərçivəsində iqtisadi cəhətdən səmərəli (rəqabətli səviyyədə) və davamlı sənaye fəaliyyətinin mümkün olduğu - bütövlükdə regionun davamlı sosial-iqtisadi inkişafının əsası;

- strateji perspektivdə sənaye idxalının əvəzlənməsinə yönəlmiş regional iqtisadi siyasətin məzmununun müəyyən edilməsi, regional iqtisadi məkanın formalaşması, onun idarə edilməsi və məqsədyönlü inkişafının istiqamətləri, habelə regional sənaye strategiyası vurğulanmaqla rəsmiləşdirilir;

- müasir yerli alimlərin yanaşmalarından fərqli olaraq, regional sənaye məhsullarının və müəssisələrinin cari və gələcək rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə əsaslandırılmalı olan regional iqtisadi siyasət çərçivəsində həyata keçirilən sənaye idxalının əvəzlənməsi mexanikasının xüsusiyyətləri, kompleks, sonradan idxalı əvəz edən layihələrin həyata keçirilməsi üçün uyğun olan yerli bazar segmentlərinin müəyyən edilməsi və onun formatının seçilməsi ilə;

- idxalın effektiv əvəzlənməsi potensialı göstəricisinin (regional bazarda sənaye idxalını əvəzetmənin mövcud ehtiyatı ilə sənaye idxalını əvəzetmə göstəricisi arasında nisbət) tətbiqi yolu ilə sənaye idxalını əvəzetmənin ərazi proqramlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər sistemi genişləndirilmişdir. Mövcud metodların işlənilib hazırlanmasında müəllif yanaşması idxalın effektiv əvəzlənməsi imkanlarını qiymətləndirməyə və onu yeni əvəzedici sənayelərin sayının, idxalın prioritet qiymətinin göstəricilərinə görə regional sənaye kompleksinin fəaliyyətinin məcmu nəticələrinə ekstrapolyasiya etməyə imkan verir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqat nəticələrinin praktiki əhəmiyyəti aşağıdakılarla müəyyən edilir:

- strateji perspektivdə sənaye idxalının səmərəli əvəzlənməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş regional təsərrüfat subyektlərinin məzmununun və tərkibinin müasirləşdirilməsi;

- strateji idxalı əvəz edən regional siyasətin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi proseslərinin rəsmiləşdirilməsi, regional sənaye kompleksinin inkişafının planlaşdırılması və monitorinqi prosedurlarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi imkanlarının təmin edilməsi;

- idxalı əvəzetmə siyasətinin informasiya bazasını təmin edən sənaye üçün regional informasiya sisteminin formatının işlənilib hazırlanması;

- taktiki əvəzetmə formatından strateji əvəzetmə formatına ardıcıl keçidi təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş sənaye idxalının əvəzlənməsinin regional iqtisadi mexanizmlərinin təfərrüatları;

- regional miqyasda idxalı əvəzləmə səylərinin sosial-iqtisadi əhəmiyyətinin monitorinqi, təhlili və qiymətləndirilməsi imkanını təmin edən, strateji idxalı əvəzetmə üzrə ərazi proqramlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər sisteminin təklifi.

I FƏSİL. REGIONAL SİYASƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLAR

1.1. Regional siyasətinin formalaşmasının konseptual əsasları

Metodoloji olaraq, bölgənin inkişafını tənzimləyən təşkilati və iqtisadi mexanizm, nəzəri müddəalar və bölgənin iqtisadi sisteminin fəaliyyətinin normalarını və qaydalarını müəyyən edən müvafiq mövcud və proqnozlaşdırılan qanunvericilik aktları əsasında formalaşır. Eyni zamanda, rayonun iqtisadi sisteminin əhalinin maraqlarının nəzərə alınması nöqteyi-nəzərindən inkişafı sosial yönümlü olmalıdır (Məmmədov S.M. 2012).

Regional inkişaf, xüsusi hədəflərin həyata keçirilməsinə yönəlmiş çoxfunksiyalı, çoxölçülü və çoxşaxəli bir prosesdir:

- əhalinin gəlirlərinin iqtisadi artımı və nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinin artması;
- sosial inkişafın sosial, institusional və inzibati sahələrində struktur dəyişiklikləri;
- təhsil və səhiyyə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi;
- insan rifahına diqqət yetirərək ictimai həyatın əsaslı fərqli sosial, siyasi, iqtisadi və institusional şərtlərinin formalaşdırılması.

Bölgənin sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi üçün müasir alətlər dəsti müxtəlif forma və metodların kifayət qədər geniş palitrasına malikdir. Ən ümumi formasında qanunverici, büdcə və vergi, kredit və subvensiya kimi formaları ayırd etmək olar. Regional inkişafın tənzimlənməsinin qanunvericilik forması iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində iqtisadi münasibətləri tənzimləyən, istehsalda inhisarçılığa və qiymət siyasətində məhdudiyyətlərə qarşı mübarizə aparmaqla sahibkarlıq strukturları üçün nisbətən bərabər rəqabət imkanlarını təmin edən müvafiq qanunvericilik aktlarının olmasını nəzərdə tutur.

Tənzimləmənin fiskal forması, büdcələrarası münasibətlər çərçivəsində, bölgənin inkişafına, iqtisadi və investisiya imkanlarının genişlənməsinə müsbət

təsir edən vergi dərəcələrində dəyişikliklərin və müxtəlif vergi güzəştlərinin geniş tətbiqini təmin edir.

Regional inkişafın tənzimlənməsinin kredit forması vasitəsilə dövlət kreditləşmə şərtlərini dəyişdirərək istehsal həcmnin artmasına (azalmasına) təsir göstərə bilər. Bundan əlavə, qiymətli kağız satan dövlət bank ehtiyatlarını azaldır ki, bu da faiz dərəcələrinin artmasına və buna görə istehsalın azalmasına səbəb olur. Əksinə, qiymətli kağızları satın alaraq dövlət bank ehtiyatlarını artırır, bu da faiz dərəcələrinin aşağı düşməsinə və buna uyğun olaraq istehsalın artmasına səbəb olur.

Tənzimləmənin subvensional forması ayrı-ayrı sahələrə, müəssisələrə (əsasən kənd təsərrüfatı, mədənçıxarma, gəmiqayırma, nəqliyyat kimi sahələrə) dövlət subsidiyalarının və vergi güzəştlərinin verilməsini nəzərdə tutur. Regional inkişafın birbaşa dövlət tənzimlənməsi üsullarını iki qrupa bölmək olar: inzibati və hüquqi, birbaşa və dolaylı.

Inzibati tənzimləmə norma və şərti, lisenziyalaşdırma və kvota, qiymətlərə, gəlirlərə, valyuta məzənnələrinə, endirim faizlərinə və s. nəzarət üzrə müxtəlif tədbirləri əhatə edir. Bu tədbirlər sərəncam qüvvəsinə malikdir və onları həyata keçirən iqtisadi maraqlara və stimullara əsaslanmır. İqtisadi qanunvericilik çərçivəsində müvafiq qayda və qaydalar sistemi vasitəsilə həyata keçirilir.

Hüquqi tənzimləmə iqtisadi qanunvericilik çərçivəsində qanunla müəyyən edilmiş norma və qaydalar sistemi vasitəsilə həyata keçirilir. Eyni zamanda problemlili, iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş rayonlara da xüsusi diqqət yetirilməlidir. Dövlətin sənaye infrastrukturunun inkişafı, özəl investisiya axınının stimullaşdırılması, bir sıra vergi və kredit güzəştləri verilməsi, müəssisələrin seçmə subsidiyası, köçürmələrin artırılması şəklində çoxşaxəli dəstək verməli olduğu bölgələrdir.

Birbaşa tənzimləmə inkişafın büdcə yolu ilə idarə edilməsini nəzərdə tutur. Bu, əhəmiyyətli investisiya layihələrinin həyata keçirilməsidir: müəyyən bir bölgədəki dəmir yollarının, avtomobil yollarının, elmi, təhsil və tibb mərkəzlərinin xidmətlərinin federal büdcəsi hesabına tikinti və yenidənqurma. Bu cür səviyyəli

investisiya layihələri, xüsusi investisiya obyektlərinə istinad edərək büdcənin strukturuna daxil edilir və bölgələrin istehsal və sosial sahələrinə investisiya qoyulması üçün investisiya fondlarının ayrılmasını nəzərdə tutur.

İnvestisiya layihələrinin əhəmiyyətli bir hissəsi regional büdcələrin və özəl investorların vəsaiti hesabına paylı şəkildə həyata keçirilməlidir. Bundan əlavə, dövlət tənzimlənməsi çərçivəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrə onların məhsullarına görə subsidiya şəklində selektiv dəstək göstərilə bilər. Bu, ilk növbədə dövlət sektoru müəssisələrinə aiddir. Regionların inkişafı baxımından belə müəssisələrin harada yerləşməsi, hansı regional vəziyyətdə olması vacibdir. Maliyyə dəstəyi o zaman xüsusilə faydalıdır ki, o, regionda daha yüksək iqtisadi və sosial xərclərin istehsalının azalması, məşğulluğun və ya müəssisənin müflisləşməsinin qarşısını alır.

Eyni zamanda, dövlət regional inkişafın müəyyən vəzifələrini həyata keçirərək, müxtəlif bölgələrdə istehsal güclərinin, məşğulluğun və gəlirlərin istifadəsinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər və etməlidir. Böhran şəraitində işsizliyi və digər mənfi sosial-iqtisadi nəticələri azaltmaq üçün şəhər yaradan müəssisələrə sifarişlərin verilməsi xüsusilə vacibdir. Bir dövlət sifarişinin verilməsi problemli bölgələrdə iqtisadi artımı stimullaşdırma bilər. Məsələn, müdafiə sifarişlərinin əhəmiyyətli dərəcədə artması müdafiə sənayesi müəssisələrinin cəmləşdiyi bir sıra sənaye mərkəzlərinin depressiyadan çıxarılmasına imkanlar yaratdı (Məmmədov S.M. 2012).

Dövlətin eyni dərəcədə vacib vəzifəsi regional hakimiyyət orqanlarının imkanları və səlahiyyətlərinin məhdud və ya qeyri-kafi olduğu fəaliyyət növlərində bölgələrə dəstək verməkdir və ilk növbədə xarici iqtisadi fəaliyyətdir. Dövlət regionlara xarici ticarət tərəfdaşları və xarici investorlarla əlaqələrin qurulmasında, beynəlxalq kreditlərin və borcların alınmasında, regional qiymətli kağızların dünya maliyyə bazarlarında yayılmasında, beynəlxalq proqramlara və texniki yardım layihələrinə daxil edilməsində köməklik göstərməlidir. Bir qayda olaraq, bölgələrin bu beynəlxalq iştirak formaları tərəfindən bağlanılan müqavilələr əsasında həyata

keçirilir, bu kreditlər eyni zamanda kreditin qaytarılması və layihənin tamamlanmasının qərantı kimi çıxış edir.

Dövlət həmçinin bir sıra xüsusi təşkilatı və iqtisadi funksiyaları yerinə yetirir ki, onlar konkret regionun imkanlarından kənara çıxırlar. Məsələn, bu kimi funksiyalar şimala həyati əhəmiyyətli malların mərkəzləşdirilmiş şəkildə çatdırılması, insanların şimaldan köçürülməsinin təşkili və növbəli iş üsulu, keçmiş hərbi qulluqçuların və keçmiş SSRİ respublikalarından köçənlərin işlə təmin edilməsidir. Dövlət ekoloji və texnogen xarakterli fəvqəladə halların (zəlzələlər, daşqınlar, ərazilərin radioaktiv çirklənməsi və s.) nəticələrinin aradan qaldırılmasında regionların köməyinə gəlir. Dövlətin müasir şəraitdə gördüyü yuxarıdakı tədbirlər əsasən birbaşa xarakter daşıyır.

Eyni zamanda, dövlətin tənzimləyici təsiri funksional olaraq tək cə dəstəklənməyə deyil, həm də regionların öz sosial-iqtisadi potensialından istifadə etməklə özünü inkişaf etdirmələrini stimullaşdırmağa yönəldilməlidir. Bu mövqelərdən, regional inkişafın tənzimlənməsi mexanizminin ən vacib elementi sosial-iqtisadi proseslərin proqnozlaşdırılması və hədəf proqramlaşdırılmasına çevrilir.

Sabit rejimdə müəyyən bir bölgənin mütənasib və balanslı inkişafının strateji istiqamətini təyin edən proqnozlaşdırma və hədəf proqramlaşdırmasıdır. Həqiqətən də, sosial-iqtisadi inkişafın hərtərəfli təhlili və proqnozlaşdırılması regional inkişafı tənzimləmək prosesinin başlanğıc nöqtəsidir. Əsaslandırılmış variant proqnoz hesablamaları ilə bölgənin sosial-iqtisadi inkişafının məqsədləri müəyyən edilir, regional sistemin inkişafında bu məqsədlərə çatmağa yönəlmiş prioritetlər və proqram tədbirləri qurulur, habelə onların resurs təminatı verilir (Novruzova A.Q. 2016).

Müvafiq olaraq, bölgənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün hərtərəfli bir proqramın formalaşdırılması, regional inkişafın prioritet problemlərinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş məqsədləri, vasitələri, prosedur qaydalarını və tədbirləri izah edən xüsusi sənədlərin hazırlanmasını əhatə edir. Həm də qeyd etmək vacibdir ki, regional inkişafın tənzimlənməsi mexanizmində proqrama əsaslanan metodların istifadəsi

yalnız dolayı yolla deyil, həm də müəyyən bir hədəf proqramın icrası prosesinin monitorinqi və tənzimlənməsi baxımından da regional hakimiyyət orqanlarının fəal iştirakını nəzərdə tutur.

Birbaşa məqsədli proqramlar, bölgənin dövlət, iqtisadi, ekoloji, sosial və mədəni inkişaf sahəsindəki vəzifələrin səmərəli həyata keçirilməsini təmin edən sistemlik şəkildə qurulmuş müxtəlif fəaliyyət növlərindən ibarətdir. Ümumiyyətlə, ayrılmaz bir qurum olaraq bölgənin vahid sosial-iqtisadi inkişaf proqramının hazırlanması son dərəcə çətin bir problem kimi görünür, çünki formalaşması prosesində bütün müxtəlif məhdudiyyətləri nəzərə almaq lazımdır. Həqiqətən, hər hansı bir bölgənin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar regional inkişaf proqramının həyata keçirilməsi üçün hədəflər bir sıra məcburi müddəaları əhatə etməlidir (Novruzova A.Q. 2016):

- təbii resurslardan səmərəli istifadə etmək də daxil olmaqla, mövcud resurs potensialından səmərəli istifadə baxımından regional iqtisadiyyatın dayanıqlı və tarazlı inkişafını təmin etmək;

- regional xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla, regional inkişaf proqramının həyata keçirilməsini təmin etmək üçün regional qanunvericilik aktlarının qanunvericiliyə və beynəlxalq investisiya təşkilatlarının tələblərinə uyğunlaşdırılması;

- regional inkişaf proqramı çərçivəsində investisiya layihələrinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün bölgənin sənaye infrastrukturunun müasir tələblərə uyğun olaraq rəşional yenidən qurulmasının təşkili üçün şəraitin yaradılması;

- bələdiyyələr (şəhər, rayon) səviyyəsində məhsuldar qüvvələrin ərazi bölgüsü və inkişafının təkmilləşdirilməsi nöqtəyi-nəzərindən resurs regionundan, o cümlədən büdcə vəsaitlərindən istifadənin optimallaşdırılması;

- bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının struktur yenidən qurulması və innovativ transformasiyalar sahəsində milli maraqların həyata keçirilməsində bölgə ərazisindəki sahibkarlıq subyektlərinin səmərəli iştirakının təmin edilməsi.

Ümumiyyətlə, bölgənin vahid proqramı, müəyyən bir regional sosial-iqtisadi sistem daxilində fəaliyyətin müxtəlif aspektlərinin qarşılıqlı əlaqəli bir təqdimatını əks etdirən bir sənəddir. Onun hazırlanmasına aşağıdakılar daxildir:

- regional inkişaf məqsədlərinin elmi əsaslandırılması;
- onların mərhələli nailiyyətlərinin əsaslandırılması və istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- regional inkişaf proqramının həyata keçirilməsi prosesində bölgənin potensial imkanlarından səmərəli istifadə baxımından sistemə tətbiq təhlili;
- bölgənin seçilmiş inkişaf yolları boyunca təbliğatın təşkili üçün metodiki vasitələrin hazırlanması;
- regional inkişaf hədəflərinin həyata keçirilməsi üçün rəşional resurs təminatının əsaslandırılması.

Əslində, belə bir proqramın hazırlanmasının başlanğıc nöqtəsi bölgənin inkişafı üçün iqtisadi və sektor prioritetlərinin əsaslandırılması və müəyyən edilməsidir, lakin əsas strateji hədəf yerli əhalinin həyat səviyyəsini və keyfiyyətini artırmaqdır. Məqsədyönlü yanaşmanın alətlər dəsti, regional inkişaf proqramının hazırlanması prosesində müxtəlif üsullardan geniş istifadə etməyi nəzərdə tutur: balans və texniki-iqtisadi hesablamalar, iqtisadi və riyazi modelləşdirmə, ekspert qiymətləndirmələri, ssenari variantlar və s. Məhz bu cür ətraflı proqnozlar və sosial-iqtisadi proqramlar regional inkişaf konsepsiyasının əsas müddəalarını, onun prioritet məqsədlərini və resurs təminatını formalaşdırmağa imkan verir. Eyni zamanda, regional iqtisadi artımın təmin edilməsi bölgədə investisiya fəaliyyətinin intensivləşməsi ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, regionun investisiya resurslarını cəlb etmək imkanları bir sıra problemlərlə əlaqələndirilir ki, bunlardan biri də ərazinin özəllikləri və xüsusiyyətlərinə istinad edərək investisiya dəstəyinin müvafiq mexanizminin olmaması və ya inkişaf etməməsidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində regional iqtisadi sistemlərin inkişaf dinamikası, regional iqtisadiyyata investisiyaların cəlb edilməsi üçün mövcud mexanizmlərin təkmilləşdirilməsinin davamlı bir prosesini nəzərdə tutur. Regionun inkişafına investisiyaların cəlb edilməsi mexanizmi investisiya resurslarının səfərbər edilməsi üçün məqsəd, prinsip və metodlar kompleksini, habelə investisiya effektinin maksimumlaşdırılması və investisiya risklərinin minimuma endirilməsi nöqtəyi-

nəzərindən müxtəlif təsir amillərini ehtiva edir. İnvestisiya prosesinin dörd komponenti var: motivasiya, qaynaq, hüquqi, təşkilati.

Motivasiya komponentinin bir hissəsi olaraq, investorların regional inkişafın müəyyən obyektlərini maliyyələşdirərkən rəhbər tuta biləcəyi bütün motivasiya və iqtisadi gözləntilərin hərtərəfli təhlili aparılır.

İkincisi, investisiya prosesinin resurs komponenti investisiyaların cəlb edilməsi üçün ən rəşional istiqamətlərin axtarışını nəzərdə tutur, onların resurs potensialını üç qrupa bölmək olar: müəssisələrin öz vəsaitləri (nizamnamə kapitalı, bölüşdürülməmiş mənfəət, amortizasiya ayırmaları); borc vəsaitləri (banklardan uzun və qısamüddətli kreditlər və s.); cəlb edilmiş vəsaitlər (büdcə fondları, büdcədən kənar fondlar və s.).

Hüquqi komponent, ilk növbədə, investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi qaydasını müəyyən edən və tənzimləyən müvafiq dövlət qanunvericilik və normativ aktları, habelə metodiki müddəa və tövsiyələrdir (Əliyev T.N. 2010):

- ❖ Regional inkişafın təşkilati və iqtisadi mexanizmi;
- ❖ Analitik qiymətləndirmə bloku;
- ❖ Bölgənin inkişafı üçün proqnoz və ssenari variantları üçün blok;
- ❖ Regionun inkişafı üçün hədəf proqramlaşdırma (dizayn) bloku;
- ❖ Büdcələrarası münasibətlər bloku;
- ❖ Vergi siyasəti bloku;
- ❖ İnvestisiya siyasəti bloku;
- ❖ Maliyyə və kredit münasibətləri bloku;
- ❖ Regionlararası qarşılıqlı əlaqə və xarici iqtisadi əlaqələr bloku;
- ❖ Regional iqtisadiyyatın fəaliyyətinin tənzimləyici və qanunvericilik dəstəyi.

İnvestisiya prosesinin təşkilati komponenti investisiya fondlarının qəbulunu və hərəkətini funksional olaraq təmin edən strukturların formalaşdırılmasına, investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlilinə və qiymətləndirilməsinə yönəldilmişdir. Dürüslük baxımından, regional inkişafa investisiya dəstəyinin təşkilati və iqtisadi mexanizmi investisiya fəaliyyətinin təkrar istehsalını təmin edən vasitələr dəsti şəklində proses yanaşması baxımından nəzərdən keçirilməlidir.

Bu vəsaitlərə aşağıdakılar daxildir: daxili öz investisiya resurslarının səfərbər edilməsi; regional və federal səviyyədəki kredit və investisiya təşkilatlarının pul vəsaitlərindən geniş istifadə; habelə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və daxili və xarici fond bazarlarının resurslarından istifadə sahəsində aktivləşdirmə. Risk və borc idarəetmə sisteminin yaradılması da son dərəcə vacibdir; bölgənin təsərrüfat subyektlərinin kooperativ əlaqələrinin mərkəzlərinin formalaşması, vergi tənzimlənməsinin motivasiya imkanları.

Beləliklə, regional inkişafın tənzimlənməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizmi yurisdiksiya ərazisində iqtisadi fəaliyyətin xüsusiyyətlərini və müxtəlifliyini hərtərəfli əhatə edən bir sıra genişləndirilmiş blokları özündə birləşdirən mürəkkəb çoxfunksiyalı sistemdir. Struktur olaraq o, sistemli şəkildə bir-biri ilə əlaqəli səkkiz bloku əhatə edir (Əliyev T.N. 2010):

- regionun resurs və iqtisadi potensialının analitik qiymətləndirilməsi bloku;
- proqnozlaşdırma bloku və regional inkişafın ssenari variantları;
- bölgənin inkişafı üçün hədəf proqramlaşdırma (dizayn) bloku;
- büdcələrarası münasibətlər bloku;
- vergi siyasəti bloku;
- investisiya siyasətinin bloku;
- maliyyə-kredit münasibətləri bloku;
- regionlararası qarşılıqlı əlaqə və xarici iqtisadi əlaqələr bloku.

Bütün bu bloklar birbaşa və dolayısı ilə bir -birinə bağlıdır, bölgədəki iqtisadi fəaliyyətin bütün aspektlərini sisteməlik şəkildə əhatə edən ayrılmaz bir quruluşu təmsil edir. Regional inkişafı tənzimləyən təşkilati və iqtisadi mexanizmin əsası, sistem təşkil edən elementi, hər bir blokun ayrı-ayrılıqda və bütövlükdə sistemin işləməsi üçün parametrləri və şərtləri tənzimləyən hüquqi və tənzimləyici çərçivədir.

1.2. Regional siyasətin inkişafının tənzimlənməsi

İslahat dövründə ölkənin üzləşdiyi problemlərdən ən mühümü regionların iqtisadi və sosial inkişafının diferensiasiyasının kəskinləşməsi idi. Regional ziddiyyətləri aradan qaldırmağın yollarından biri regional inkişafın dövlət tənzimlənməsidir ki, bunun məzmunu regionların maraqlarına uyğun olaraq ərazi inkişafı proseslərinə həqiqətən təsir edən təşkilati-hüquqi mexanizmlər sistemindən ibarətdir. Dövlət tənzimlənməsinin məqsədləri bunlardır: dövlət əhəmiyyətli artım nöqtələrinin yaranması üçün şəraitin yaradılması; müstəqil inkişaf edə bilməyən ərazilərin inkişafını stimullaşdırmaq.

Regional inkişafın tənzimlənməsi aşağıdakı formada həyata keçirilir (Əliyev T.N. 2010):

- depressiyaya düşən bölgələrə əlavə maliyyə dəstəyi;
- federal hədəf proqramları;
- büdcə investisiyaları və investisiya layihələri;
- regionun sosial sahəsinin inkişafına kömək etmək.

Dövlətin regional siyasətinin daimi monitorinqi sferasında olması lazım olan regional böhran vəziyyətlərinin nəticələri aşağıdakılardır:

- ölüm hallarının doğuşdan çox olması, regionda əhalinin sürətlə qocalmasına səbəb olur;
- milli ənənələrin itirilməsinə səbəb olan yerli əhalinin azalması;
- bütün nəticələr verən ərazidə texnogen yükün artması;
- istehsalın azalması, işsizliyin artmasına, müəssisələrin iflasına, regional büdcələr üçün potensial maliyyə mənbələrinin azalmasına, istehlak bazarının formalaşma ehtimalının məhdudlaşdırılmasına, keyfiyyətsiz idxal məhsulları ilə bazarın həddindən artıq doymasına şərait yaradır, yerli istehsalçıların ziyanı;
- işsizliyin artması, yeni iş yerlərinin yaradılmasının işsizliyin artım tempindən geri qaldığı regionlarda əmək bazarında böhranlı vəziyyətin yaranmasına şərait yaradılması;

➤ bölgə iqtisadiyyatının qeyri-sabit işləməsi, müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi nəticəsində məhsul və xammal idxal və ixracından həddən artıq asılılıq;

➤ büdcə kəsirinin artmasına və icazə verilən maksimum dəyərdən artıq olmasına səbəb olan ödəmələrin həcmının artması və vergilərdən kəsilmələrdə çatışmazlıqlar.

Ölkənin əksər subyektlərinin böhrandan öz imkanları ilə çıxma bilmədiyini indiki şəraitdə regional siyasətin işlənilib hazırlanması və ardıcıl həyata keçirilməsinin vacibliyi ölkənin bütövlüyü, iqtisadi və dövlətin siyasi müstəqilliyidir. Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin mürəkkəbliyi, problemlərin həlli üçün regional problemlərin seçilməsi üçün vahid normativ şəkildə müəyyən edilmiş prosedurun olmamasıdır.

Ərazi inkişafı problemlərinin həlli regional iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Dövlət təsirinin proqnozlaşdırma və proqramlaşdırma kimi üsul və formaları daha da inkişaf etdirilməlidir. Proqnozlar və proqramlar hazırlanarkən regional aspektə xüsusi yer verilməlidir. Bu, bölgələrə mövcud tendensiyaları, sosial-iqtisadi inkişafın təxmini kəmiyyət parametrlərini, bölgələrarası əmək bölgüsündə yerlərini təyin etməyə, iqtisadi və sosial proseslərə öz tənzimləyici təsirlərini təsvir etməyə və tənzimləməyə imkan verən zəruri qaydalar verəcəkdir. Uzunmüddətli və orta müddətli proqnoz və proqramların layihələri federal münasibətlərin iqtisadi mexanizmində mümkün dəyişikliklər də daxil olmaqla regional iqtisadi siyasətin təkmilləşdirilməsi məsələlərini əks etdirməlidir (büdcələrarası münasibətlər, vergi sistemində səlahiyyətlərin bölgüsü, mülkiyyətin idarə edilməsi və təbii sərvətlərin istifadəsi və digərləri). Effektiv tələbin və onun regional bölgüsünün proqnozlaşdırılması, regional bazarların tədqiqi, regionların maliyyə və digər resurs imkanlarının qiymətləndirilməsi, regionların ən mühüm sosial-iqtisadi problemlərinin həlli üçün regionların öz potensialının artırılması yollarının və vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi ən mühüm başlanğıc nöqtələridir.

Regional siyasətin həyata keçirilmə formaları arasında hal-hazırda və gələcəkdə bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı üçün federal hədəf proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi xüsusi yer tutur. Hazırlanacaq belə məqsədli proqramların siyahıları orta və uzunmüddətli dövr üçün ümumrusiya konsepsiya və proqramlarının hazırlanması zamanı müəyyən edilir və bu sənədlərə daxil edilir. Regional aspekt nəzərə alınmaqla iqtisadiyyatın struktur yenidən qurulması siyasətinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində zəruri halqa olmalıdır. Həyata keçirilməsinin əsas formaları olaraq, payı dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən bölgələrin və sənayelərin inkişafı üçün federal hədəf proqramları ilə yanaşı, bu formalar, onların həyata keçirilməsi üçün rəqabətli və müqavilə sistemlərindən istifadə edərək, dövlətin ən təsirli investisiya layihələrində iştirakı kimi istifadə edilməlidir; milli ehtiyaclar üçün məhsulların tədarükü üçün federal sifarişlərin yerləşdirilməsi; elmtutumlu sənaye sahələrinin və yüksək texnologiyaların inkişafının dəstəklənməsi; beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin aktivləşdirilməsinə kömək; kiçik və orta sahibkarlığa yardım.

Proqnozlaşdırmanın əsas məqsədi davam edən və gözlənilən proseslərin inkişafını, siyasət variantlarının nəticələrini və istifadə olunan tətbiq vasitələrini qiymətləndirməkdir. Həmçinin regional iqtisadi siyasətin həyata keçirilmə formalarına aşağıdakılar daxildir (Allahverdiyev H., Qafarov K. 2017):

- resursların bölgələr arasında yenidən bölüşdürülməsi üçün federal büdcənin istifadəsi. Əsas məqsəd bölgələr arasında daha da geniş bir uçurumun, istehsalın azalmasının və müəssisələrin iflasının qarşısını almaqdır;

- müvafiq bölgələrdə iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına kömək edən milli ehtiyaclar üçün məhsul tədarükü üçün dövlət sifarişlərinin yerləşdirilməsi;

- bölgə iqtisadiyyatının yenidən qurulması;

- iqtisadi vəziyyəti ağır olan regionlarda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi.

Dövlət, müəyyən bir bölgənin imkanlarından kənara çıxdıqları bir sıra təşkilati və iqtisadi funksiyaları yerinə yetirir. Hədəf proqramlarını nəzərdən keçirsək, onların əsas fərqi strateji vəzifələrin həllinə yönəlmələridir.

Dövlətin regional siyasəti ölkə ərazisinin qəbul edilmiş inkişaf strategiyasına uyğun təşkilinə yönəlmiş dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olmalıdır. Aşağıdakı prinsiplər əsasında təsirli bir regional siyasət həyata keçirilməlidir:

- bu qərarların aid olduğu mərkəzi dövlət hakimiyyəti orqanlarının qərarlarında bölgələrin maraqlarının nəzərə alınması.

- bölgələrin öz problemlərinin həllində müstəqilliyinin artırılması, yəni təsirli özünüidarəetmənin formalaşdırılması.

- dövlətin regional siyasəti ilə regionlar siyasətinin vəhdəti və bir-birini tamamlaması.

Bu baxımdan dövlət hakimiyyəti orqanlarının və təsis qurumlarının dövlət hakimiyyəti orqanlarının səyləri aşağıdakı vəzifələrin həllinə cəmlənməlidir:

- ərazi bütövlüyünün iqtisadi əsaslarının və sabitliyinin möhkəmləndirilməsi;
- iqtisadi islahatların inkişafına və dərinləşməsinə, bütün regionlarda çox strukturlu iqtisadiyyatın formalaşmasına, mal, əmək və kapital üçün regional və institusional, eyni zamanda bazar infrastrukturunun formalaşmasına yardım edir;

- ərazilərin sosial-iqtisadi təkmilləşmə səviyyəsində həddindən artıq dərin fərqlərin azaldılması, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması üçün öz iqtisadi bazalarının mərhələ-mərhələ möhkəmləndirilməsi, məskunlaşma sistemlərinin rasionallaşdırılması;

- regionlararası infrastruktur sistemlərinin (nəqliyyat, rabitə, informatika və s.) inkişafı.

1.3. Regionlann sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsinin mexanizmlərinin prinsipləri

Məhz buna görə də dövlət və regional hakimiyyət orqanlarının submilli səviyyədə sosial-iqtisadi proseslərə müdaxilə dərəcəsini müəyyən etmək aktual problemdir. Bu tədqiqatın əsas məqsədləri bunlardır (Allahverdiyev H., Qafarov K. 2017):

- regional inkişafın tənzimlənməsində dövlətin rolunu qiymətləndirmək üçün mövcud elmi yanaşmaların təhlili;

- dövlət və regional hakimiyyət orqanlarının sosial-iqtisadi proseslərə ünvanlı tənzimləyici təsirinin zəruriliyinin əsaslandırılması.

Müasir iqtisad elminin nümayəndələri dövlət tənzimlənməsi prosesinin mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsinə müxtəlif yanaşmalar formalaşdırmışlar. Belə ki, irəli sürülən elmi yanaşmanın tərəfdarları qeyd edirlər ki, regional iqtisadiyyat tənzimlənen sistem çərçivəsində fəaliyyət göstərir. Subyektlərin davranışlarını müəyyən edən, onlara aşağıdakı istiqamətlərdə təsir edən xarici mühit:

- şirkətdaxili əlaqələr;
- digər firmalarla müqavilə münasibətləri;
- xarici iqtisadi əlaqələr;
- bazar şərtləri;
- kredit vermək;
- risk sığortası;
- hüquq normaları, standartlar.

İnstitusional təhlil baxımından regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi, bunun həyata keçirildiyi qurumlar sistemi kimi şərh edilə bilər. Bu sistemi formalaşdırarkən iqtisadçı alim T.Qolikovanın fikrincə aşağıdakı cəhətləri nəzərə almaq lazımdır:

- regional səviyyədə çoxalma prosesi üçün müvafiq hüquqların və / və ya mənbələrin olmaması;

- dövlət təsiri müvafiq normativ-hüquqi baza ilə təmin edilməlidir;

Dövlətin regional sosial-iqtisadi proseslərə aktiv tənzimləyici təsirinin zəruriliyi digər alimlərin əsərlərində dəfələrlə vurğulanmışdır. Məsələn, V. Laptev hesab edir ki, bazar iqtisadiyyatına keçid əvvəlcə iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin, özünü tənzimləmənin tamamilə rədd edilməsi kimi qəbul edilmişdir. Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatına keçiddə dövlət tənzimlənməsinin zəruri olduğunu anlamaq vaxtı gəldi, iş qanunvericiliyində yalnız şəxsi maraqlara diqqət yetirmək mümkün deyil, çünki bunlar ictimai maraqlarla birləşdirilməlidir. Deməli, onun fikrincə, klassik nümunəsi bazar olan özünü tənzimləmə bu və ya digər dərəcədə kifayət qədər sabit iqtisadi sistemlərə xasdır, lakin bir sistemdən digərinə keçid zamanı səmərəsizdir. Buna görə də bazar iqtisadiyyatının formalaşması prosesində alim dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm konkret vəzifələrini müəyyən edir:

1. qarışıq iqtisadiyyata xas olan yeni mülkiyyət münasibətləri sisteminin formalaşması;
2. rəqabət mühitinin yaradılması, kiçik biznesə dəstək, əkinçilik;
3. bazar tipli iqtisadiyyatın - ikipilləli bank sisteminin, sığorta və investisiya şirkətlərinin, birjaların infrastrukturunun təmin edilməsi;
4. makroiqtisadi sabitləşməyə, qiymətlərin liberallaşdırılmasına nail olmaq;
5. ağır iqtisadi şəraitdə klançılığın qarşısının alınması, korrupsiyaya qarşı mübarizə;
6. əyalətdə və bölgələrdə sosial-iqtisadi proseslərin uzunmüddətli proqnozlaşdırılması və indikativ planlaşdırılmasının aparılması.

Hesab edirik ki, dövlətin fəal tənzimləyici rolu olmadan regionların sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək mümkün deyil.

Regionların inkişafının dövlət tənzimlənməsinin mahiyyəti zamanla həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan köklü şəkildə dəyişir. Üstəlik, nəzəri baxımdan regional inkişafın tənzimlənməsi anlayışı bir çox alimlər tərəfindən ərazi inkişafının tənzimlənməsi kimi başa düşülür. Əslində bunlar müxtəlif elmi kateqoriyalardır. Fikrimizcə, ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsinin mahiyyəti dövlət orqanlarının təbii sərvətlərin formalaşmasına və istifadəsinə təsiridir.

Regional səviyyədə sosial-iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi və sosial-iqtisadi inkişafın qarşıya qoyulmuş məqsədlərinə nail olmaq üçün regionda tənzimləmə obyektlərinə kompleks üsul və vasitələrdən istifadə etməklə dövlət və regional hakimiyyət orqanlarının məqsədyönlü təsiri kimi müəyyən edilməsi məqsədə uyğundur.

Funksional məqsədinə uyğun olaraq regional səviyyədə sosial-iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsi aşağıdakıların formalaşmasını təmin etməlidir (Allahverdiyev H., Qafarov K. 2017):

- tənzimləmə prosesinin bacarıqlı subyekt kimi ərazi icması, inzibati vahidin aşağı səviyyəsi;

- tam hüquqlu, maliyyə aspektində rayon və regional hakimiyyət orqanları regional birlik, regional mülkiyyət, regional vergilər kimi qurumlarla səviyyələr;

- tənzimləmə vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün lazımi maddi, maliyyə təminatı üçün şəraitin yaradılması, daxili mənbələr hesabına müvafiq büdcələrin mədaxil hissəsinin genişləndirilməsi üzrə regional hakimiyyət orqanlarının təşəbbüslərinin stimullaşdırılması;

- mənzil-kommunal təsərrüfatında islahatların aparılması, yerli özünüidarəetmə sistemində dövlət xidmətlərinin Avropa standartlarına cavab verən səviyyədə göstərilməsini təmin edə biləcək regionların sosial infrastrukturunun yaradılması.

Bununla əlaqədar olaraq, inzibati ərazi bölgüsünü ən çox nəzərə alan və Aİ-də yeni regionalizmin əsas prinsiplərinə cavab verən regional səviyyədə sosial-iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin aşağıdakı prinsiplərini müəyyən etdik:

- 1) davamlı inkişaf. Regionların inkişafının dövlət tənzimlənməsinin optimal makroiqtisadi parametrlərin formalaşdırılmasına, bütün ölkə ərazisində müəyyən edilmiş minimum sosial standartların təmin edilməsinə yönəldilməsini təmin edir;

- 2) sosial yönümlülük. Sosial regional problemlərin həllinə diqqət yetirmək;

3) mərkəzsizləşdirmə. Konkret sosial-iqtisadi problemin həlli üçün dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin bir hissəsinin regional hakimiyyət orqanlarına verilməsi;

4) tərəfdaşlıq. Dövlət və regional siyasətlərin qarşılıqlı uyğunluğu;

5) proqramlaşdırma. Ərazi inkişafının tənzimlənməsinin müvafiq səviyyələrində proqram-məqsədli metodlardan istifadə;

6) prioritet. Regional inkişafın prioritetlərinin müəyyən edilməsində iyerarxik yanaşmadan istifadə. Maddi, intellektual və digər resurs növlərinin cəmlənməsi, prioritet regional layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsi;

7) ərazi birliyi.

8) təhlükəsizlik. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətləri daxilində səlahiyyətlərini yerinə yetirməsi üçün maliyyə, maddi və digər qaynaq mənbələrinin qanunvericiliklə müəyyən edilməsi.

Aparılan dövlət tənzimləmə mexanizmi əsasında bölgənin sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsi sisteminin öyrənilməsi aşağıdakı əsas nəticələr çıxarmağa və həmçinin onların əsasında dissertasiyanın əsas müddəaları, işin qarşıya qoyulan məqsədi və vəzifəsi ilə müəyyən edilir.

İqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin mümkünlüyü ilə bağlı əsas elmi müddəaları, habelə müxtəlif tarixi mərhələlərdə sosial-iqtisadi proseslərin dövlət tənzimlənməsinə nəzəri və praktiki yanaşmaları nəzərdən keçirmiş və təhlil etmişdir. İqtisadi inkişafın müasir mərhələsinə xas olan dövlət idarəçiliyinin və dövlət tənzimlənməsinin əsas məqsədləri müəyyən edilmişdir. Dövlət idarəetmə mexanizminin funksiyalarını müəyyən edən, regional və yerli səviyyələrdə fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə əsaslanan dövlət tənzimlənməsinin məqsədləri yeniləndi.

Regional səviyyələrdə dövlət tənzimlənməsinin məqsədləri eyni olsa da və nəticədə sabit sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə və vətəndaşların rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmiş olsa da, onların praktiki həyata keçirilməsinə baxmayaraq, müxtəlif səviyyəli hökumət səviyyələrində qarşıda duran vəzifələr fərqləndirilir. Qanunla verilən səlahiyyətlərin həcmi ilə müəyyən edildikləri üçün

mövcud mənbələr sosial-iqtisadi, tarixi, mədəni və digər təbiətin yerli xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bu xüsusiyyətlərin nəzərə alınması, dövlət tənzimlənməsinin regional mexanizmlərinin formalaşması və fəaliyyət göstərməsində son dərəcə əhəmiyyətli və zəruri görünür dövlət idarəçiliyi və həvəsləndirmənin konkret üsullarından istifadəni müəyyən edir.

Ümumiyyətlə, yerli ədəbiyyatda toplanmış materialı rəsmiləşdirmək cəhdləri edilmişdir, lakin regional sosial-iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsi və dövlət idarəçiliyinin təsirli mexanizminin formalaşdırılması ilə bağlı aydın vahid konsepsiya yoxdur.

Belə qənaətə gəlinir ki, müasirləşmə və qeyri-mərkəzləşdirmə kontekstində dövlət tənzimləmə sisteminin mövcud vəziyyəti əhalinin rifahının daha da yaxşılaşdırılması, innovativ regional və innovativ idarəetmə sistemə keçid üçün sosial-iqtisadi inkişafın dövlət idarəçiliyi mexanizminin yaradılmasını tələb edir.

Bölgədə dövlət tənzimlənməsi mexanizminin inkişafının ilkin şərtləri, meyilləri və aspektləri vurğulanır. Mexanizmin transformasiya prosesinin konseptual meyarları hazırlanmışdır ki, bu da bir bölgənin inkişafına əsaslanaraq idarə etmək üçün bir alt sistemin optimal şəkildə formalaşdırılmasına imkan verir.

Regional yanaşmanın istifadəsi, bu layihəni müəyyən bir bölgədə aktual və mümkün edən xüsusiyyətlərin, mövcud tendensiyaların, ilkin şərtlərin təhlili müəyyən edilir. Regional yanaşmaya məhəl qoymamaq yüksək xərclərlə təsirsiz bir layihənin həyata keçirilməsinə imkan verir, regional xüsusiyyətlərin və mövcud tendensiyaların təhlili mümkün olan ən yaxşı variantı seçməyə imkan verir.

Dövlət idarəçiliyinin məqsədlərinin adekvat həyata keçirilməsinə kömək edən regional amillərin və ətraf mühit şəraitinin təsirini nəzərə almaqla dövlət tənzimlənməsi mexanizminin formalaşması və inkişafının konsepsiyası və sistem xassələri təklif olunur.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsas üsul və formaları, habelə onların regional sosial-iqtisadi sistemlərə münasibətdə praktiki həyata keçirilməsi nəzərdən keçirilir.

İqtisadi proseslərə dövlət müdaxiləsinin dərəcəsinə əsaslanaraq dövlət tənzimlənməsi üsullarının paylanması vektor modeli təklif olunur. İqtisadiyyatın modernləşməsinə və mərkəzsizləşməsinə keçməsi zərurəti kontekstində bölgələrin iqtisadi təhlükəsizliyinin ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimləmə dərəcəsinə asılılığı müəyyən edilmişdir.

Regionların iqtisadi vəziyyətinin təhlili və onlara xas amillərin və sosial-iqtisadi, resurs-təkrar istehsalı və ictimai-siyasi mahiyyətinin xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi əsasında ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsinin regional xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir.

Sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə və subsidiyaların dərəcəsinə görə bölgələrin faktiki tipologiyası təqdim olunur. Müasir dövlət idarəçiliyi sistemində və sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsinə xas olan məhdudlaşdırıcı amillər müəyyən edilmişdir ki, bunlardan da ən başlıcası maliyyə resurslarının büdcə sisteminin müxtəlif səviyyələri arasında bölüşdürülməsində onların büdcədə maksimum mərkəzləşdirilməsi istiqamətində aydın qeyri-mütənasiblikdir.

Regionların və bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsinin ilkin şərtləri və müasir tendensiyaları müəyyən edilmiş və sistemləşdirilmiş, bir tərəfdən sosial-iqtisadi inkişafdakı sistem balanssızlıqlarının aradan qaldırılması ehtiyacından irəli gəlir. Strateji inkişaf məqsədlərinə nail olmaq, regional və yerli idarəetmənin səmərəliliyini artırmaq üçün regional iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin sistemli prinsipləri müəyyən edilmişdir. Təklif olunan dövlət tənzimlənməsinin prinsip və konsepsiyalarına cavab verən və regional iqtisadiyyatın innovativ inkişaf növünə keçidini təmin etməyə yönəlmiş regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsi mexanizmi hazırlanmışdır.

Regional sosial-iqtisadi inkişafın dövlət tərəfindən stimullaşdırılması formaları inkişaf etmiş dövlət idarəetmə mexanizminin xüsusiyyətlərinə və imkanlarına əsaslanaraq təklif olunur. Regionların və bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi və stimullaşdırılması mexanizminin ən təsirli vasitələrindən biri olaraq dövlət dəstəyini təmin etmək məqsədi ilə investisiya

layihələrinin əhəmiyyətini və gözlənilən performansını qiymətləndirmək üçün göstəricilər sistemi təklif olunur (Allahverdiyev H., Qafarov K. 2017).

Sosial-iqtisadi inkişafın mövcud dövlət idarəetmə sisteminin strukturu və xüsusiyyətləri təhlil edilir, təklif olunan dövlət tənzimləmə mexanizminin funksional xüsusiyyətlərini və imkanlarını ən dolğun şəkildə əks etdirən ixtisaslaşmış orqan yaratmaqla onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, bir tərəfdən investisiyalar sahəsində bir dövlət orqanının səlahiyyətlərinə malik olan, bölgənin və bələdiyyənin inkişafı üçün strateji istiqamətlərin formalaşdırılması və s. vətəndaş cəmiyyətinin potensialını maksimum dərəcədə artırmaqdır.

Regionun iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsi mexanizminin formalaşdırılması bu gün ərazi idarəetməsinin səmərəliliyinin artırılması və regional iqtisadi siyasətin modernləşdirilməsi, mərkəzləşdirilməməsi və iqtisadi siyasətinin müəyyən edilmiş məqsədlərinə nail olmaq baxımından son dərəcə aktual problemdir.

Regional iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mexanizmi dövlət idarəçiliyinin konsepsiyası və prinsipləri əsasında formalaşır və regionun sosial-iqtisadi mühitinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini, iqtisadi vəziyyətə təsir miqyasını mümkün qədər nəzərə almalıdır. Bu mexanizm dövlət tənzimlənməsinin məqsəd və metodlarının, strateji və əməliyyat məqsədlərinin regional iqtisadiyyatın hazırkı vəziyyətinə, tənzimlənən obyektlərin imkan və potensialına uyğunluğunu qiymətləndirməyə, resurslara (o cümlədən idarəetmə resurslarına) ehtiyacı proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Eyni zamanda, regional iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsi mexanizminin formalaşdırılmasının əsas məqsədi bütövlükdə sistem üçün effektiv fəaliyyət proqramının işlənilməsi və hazırlanması yolu ilə məhdud resurslar şəraitində nəzarət proseslərinin istiqamətini müəyyən etmək və bilavasitə iyerarxik strukturun səviyyəsinin hər biri üçün, nəticə etibarilə bu, regional iqtisadiyyatın keyfiyyətə yeni inkişaf səviyyəsinə keçidinə töhfə verməlidir.

Beləliklə, dövlət tənzimləmə mexanizminin səmərəli formalaşdırılması və fəaliyyət göstərməsi dövlət idarəçiliyinin konsepsiyası və prinsipləri ilə müəyyən edilir və aşağıdakı zəruri hazırlıq tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə şərtlənir:

1) iyerarxiya və səlahiyyətlərin verilməsi prinsipi əsasında dövlət tənzimləmə sisteminin bütün səviyyələrinin səlahiyyət və vəzifələrinin müəyyən edilməsi;

2) dövlət tənzimlənməsi prosesinin həyata keçirilməsi üçün mövcud resurs bazasının və maliyyə təminatı mənbələrinin qiymətləndirilməsi;

3) idarəetmə mexanizminin məqsədlərinin həyata keçirilməsi prosesində onların nəzərə alınması üçün dövlət tənzimləmə sisteminin elementlərinin xarakterik xassələrinin və xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi və təhlili;

4) informasiya-analitik altsisteminin yaradılması dövlət idarəçiliyinin məqsədlərinin həyata keçirilməsini müşayiət edən informasiya axınlarının toplanması və emalı üçün zəruri olan regional iqtisadi proseslərin dövlət tənzimlənməsi, idarəetmə subyektləri və obyektləri arasında əks əlaqənin təmin edilməsi;

5) kənarlaşmaların indikativ göstəriciləri və onların təsir dərəcəsi əsasında həm dövlət idarəetmə sisteminin özünün, həm də dövlət tənzimlənməsinin məqsədlərinin həyata keçirilməsi prosesinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi alətlərinin işlənilib hazırlanması və strukturlaşdırılması;

6) regional iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sisteminin struktur əlaqələri və asılılıqları nəzərə alınmaqla idarəetmə proseslərinin həyata keçirilməsi modelinin qurulması;

7) dövlət tənzimlənməsinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi sisteminin işlənilib hazırlanması.

Bundan əlavə, dövlət idarəetmə sisteminin idarəetmə prosesinin həyata keçirilməsi həm sistem daxilində idarəetmə subyektləri arasında, həm də bütövlükdə sistemlə onun tərəfindən tənzimlənən sosial-iqtisadi mühit arasında strukturlaşdırılmış əlaqələrin və münasibətlərin mürəkkəbliyini əks etdirən dövlət tənzimləmə mexanizminin xassələri ilə müəyyən edilir. Dövlət idarəetmə

mexanizminin xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir (Alıyev İ.H., Məmmədov Y.Ə. 2014):

1. dövlət tənzimlənməsinin məqsədyönlü mexanizmi;
2. regional iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin yekun məqsədlərinin yerinə yetirilməsinin prioritet xarakteri və idarəetmə mexanizminin özünün ikinci dərəcəli əhəmiyyəti, bu da mexanizmin ehtiyaclarına uyğun gəlmədiyi halda onun dəyişdirilməsi və tənzimlənməsinin mümkünlüyünü və zəruriliyini bildirir;
3. dövlət idarəçiliyinin məqsədləri və tətbiqi üsullarının müəyyən edilməsi prosesində əks olunan regional iqtisadi mühitin parametrlərinin və ümumi bazar konyukturasının dəyişkənliyi ilə əlaqədar dövlət tənzimləmə mexanizminin dinamik xarakteri;
4. idarəetmə subyektlərinin iyerarxiyası, onların səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılması ilə bağlı idarəetmə prosesinin həyata keçirilməsi mərhələlərinin qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı asılılığı;
5. idarəetmə subyektləri və müstəqil ictimai strukturlar tərəfindən kənar nəzarət zərurəti ilə əlaqədar dövlət tənzimlənməsi mexanizminin fəaliyyət göstərməsi prosesinin kifayət qədər ciddi tənzimlənməsi;
6. idarə olunan proseslərin mürəkkəbliyi və tədricən qeyri-bərabərliyi ilə bağlı dövlət idarəetmə mexanizminin diskretliyi dövlət tənzimlənməsi elementlərinin qarşılıqlı təsirindən sinergik effektin təzahürü;
7. vaxt və keyfiyyət xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq idarəetmə proseslərinin həyata keçirilməsinin tənzimlənmə mərhələlərinin davamlılığını və təkrarını əks etdirən dövlət tənzimlənməsi mexanizminin fəaliyyət proseslərinin tsiklik xarakteri;
8. mexanizmin həyat qabiliyyətinin və səmərəliliyinin dövlət idarəetmə resurslarının keyfiyyətindən, idarəetmə subyektlərinin səriştəsindən və regional sosial-iqtisadi mühit tərəfindən konkret idarəetmə prosesinin və dövlət idarəetmə sisteminin qavranılmasının adekvatlığından yüksək asılılıq;
9. iqtisadi proseslərin dövlət tərəfindən idarə edilməsi tədbirlərinin səmərəliliyinin və sosialyönümlülüyünün artırılması və regional iqtisadi siyasətin

formalaşdırılması üçün zəruri şərt kimi dövlət tənzimlənməsi mexanizminin şəffaflığı.

Böhran təzahürləri şəraitində regional iqtisadiyyatın müasirləşdirilməsi və şaxələndirilməsinə yönəlmiş dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu onunla əlaqədardır ki, istehsal həcminin, məhsulların satışının azalması və s. ilə bağlı regional iqtisadiyyatlardakı mövcud problemlər və disbalanslara yeni çətinliklər qoyulur.

Bu problemlər ümumi regional məhsulda bir sənayenin dominant olduğu regionlarda və monosənaye şəhərlərində ən kəskin şəkildə özünü göstərir ki, bu da dövlətin müdaxiləsini və belə rayonların və şəhərlərin iqtisadiyyatının dəstəklənməsi və şaxələndirilməsi üçün müvafiq tədbirlərin görülməsini zəruri edirdi.

Bu cür dəstək üçün alətlər toplusuna sosial-iqtisadi inkişaf və sosial-iqtisadi inkişaf proqramları əsasında dövlət tənzimlənməsinin təsvir edilmiş üsullarının (maliyyə və qeyri-maliyyə) həyata keçirilməsi daxildir.

Ümumiyyətlə, dövlət tənzimlənməsi mexanizminə layihə yanaşması onun səmərəliliyini artırmağa və mövcud potensiala əsaslanaraq və sosial-iqtisadi mühitin dəyişən amillərini nəzərə almaqla dövlətin regional iqtisadi siyasətinin meyarlarını daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verir.

II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİMİZDƏ REGIONAL İNKİŞAFIN TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafın təhlili və dəyərləndirilməsi

Qərbi bölgəsinin mühüm tərkib hissəsi olan bu bölgənin təbii ki, öz inkişaf perspektivləri var. Məsələn, Daşkəsəndə qızıl yatağının istifadəyə başlanmasını qeyd etdik. Mühüm hadisədir, bu sənayenin qeyri-neft sahəsinin inkişafının xüsusi perspektivləri var. Bundan sonra Azərbaycanda təkcə qızıl deyil, digər qiymətli metalların da çıxarılması həll olunacaq. Paralel olaraq Daşkəsəndə əsas sənaye sahəsi olan dəmir filizlərinin işlənilməsi ilə əlaqəli konkret planlar mövcuddur. Bir müddət öncə xüsusi proqram tərtib edildi, dövlət investisiya resursları buna cəlb olundu. Bu sektor nəticəsində minlərlə müəssisələr açılacaq, idxaldan asılılıq daha da azalacaq, son beş ildə - təqdimatda da göstərilir - yalnız dəmir məmulatlarının düzgün idxalına 1,7 milyard AZN xərclənib. Sənaye təkmilləşdirilməsinin idxaldan asılılığı kəskin formada azaldacaq, (Manafov Q. 2021).

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə bu sektorun böyük perspektivləri mövcuddur. Uzun illərdir ki, işğal olunmuş torpaqlarımızdan xarici şirkətlər qızıl və başqa mədənlərimizi qeyri-qanuni formada istismar edirlər. Şirkətlərin iki yolu mövcuddur: şərtlərimizi qəbul edəcəklər, təzminat ödəyəcəklər, yaxud - onların digər alternativini - başqa müstəvidə həll ediləcək. Bütün hazırlıq işləri bitir, həm Zəngilan, həm də Kəlbəcər rayonlarında dünya şirkətləri tərəfindən qanunsuz formada istismar olunan qızıl yataqlarımızın təhlili aparılıb. Beynəlxalq məsləhətçilər dəvət olunur. Azərbaycan dövlətinə dəymiş ziyanı könüllü şəkildə ödəməlidirlər və yalnız bundan sonra rahat yaşaya bilirlər. Əks halda, bu şirkətlərin işgüzar nüfuzu - onlar başqa yerlərdə fəaliyyət göstərirlər - çox zərər görəcəklər.

Altı ayın yekunlarını necə qiymətləndirmək olar?

Yekunlar göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatı artıq tənəzzüldən çıxıb. İqtisadi göstəricilərinə diqqət yetirsək, görə bilərsiniz ki, iqtisadi tənəzzül böyük

rəqəmlərlə ölçülüb. İqtisadiyyatımız 2 faiz çoxalıb. Xüsusən də baş verən proseslərə diqqət yetirdikdə görə bilərsiniz ki, çox ölkələrin əksəriyyəti iqtisadi tənəzzülü yaşayır (Cabbarov Ə. 2020).

Sənaye istehsalına diqqət yetirsək, görürük ki, 0,3 faiz azalıb. Amma burada əsas səbəb neft hasilatı, OPEC+ sazişinin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Qeyri-neft sənayemiz əsasən 16,6 faiz artıb və bundan sonra inkişaf edəcək. Artım olduğu üçün bunu başqa hansı ölkədə tapa biləcəyinizi bilmirəm. Keçən il, pandemiya əvvəl də kənd təsərrüfatında olan artım aşağı sayılırdı. Bu sənaye həmişə ölkədən dəstəyini alacaq.

İnflyasiya məqbul sayılan rəqəmlər diapazonundadır. Valyuta ehtiyatlarımız artıb. Altı ayda 1 mil. dollar çoxalıb. Bu artım çox ola bilər, əsasən bizim ehtiyatlarımızın çox hissəsi fərqli valyutalarda, eyni zamanda avro və dollarların əksəriyyətində saxlanılır. Bu kursdakı dəyişiklik mütləq rəqəmlərimizə təsir edir. Əgər bu dəyişikliklər və qızılın qiymətinin aşağı düşməsi olmasaydı - çünki bizim ehtiyatlarımız qızıl kifayət qədər böyükdür - 1,7 milyard artım təşkil edəcəkdi. Faktiki olaraq bu kimi əlavə formada pul qazanmışıq və valyuta fərqi, qızıl qiymətləri müvəqqəti təsir edir. Böyük quruculuq işləri aparmağımıza, Qarabağı, Şərqi Zəngəzuru yüksək temple bərpa etməyimizə baxmayaraq, biz nəinki valyuta ehtiyatlarımızı azaltmadıq, hətta artırdıq, heç bir kreditə müraciət etmədik. Bu nəyi göstərir? Bu, bizim resurslarımızdan, resurs bazamızdan xəbər verir. Eyni zamanda biz vəsaitlərdən ehtiyatla istifadə edirik, lüzumsuz xərclərə, israfçılığa yol vermirik. Gərəksiz, faydalı sayılmayan layihələrə, sırf şou və ya başqa maraq naminə layihələrə dövlət investisiya xərcləri nəzərdə tutulmayacaq. Deməli, valyuta ehtiyatlarının artması vacib məsələdir.

Azərbaycanın xarici dövlət borcundan valyuta ehtiyatları əsasən 6 dəfə artıqdır. Dünyada nadir hal hesab edilir ki, ölkələrin əksəriyyətinin dövlət borcu valyuta ehtiyatlarından rəqəmlərlə ölçülür. Biz xarici dövlət borcumuzu istənilən vaxt sıfıra sala bilərik (Cabbarov Ə. 2020).

Qeyri-neft ixracı göstəricilərə əsasən 27 faizdən çox artıb. Planlarımızın real nəticəsidir, biz tək qaz və neft hesabına valyuta qazanmamalıyıq, qeyri-neft

sahəsinin hesabına qazanıb idxal etməliyik. 6 ayda xarici ticarətimizin müsbət saldosu 3,4 milyard təşkil edir. Belə davam edərsə, ilin sonuna kimi müsbət saldo təxminən 6-7 milyard dollar təşkil edəcək. Dünyanın əksər ölkələrində balans mənfidir, yəni ixrac etdiklərindən çox idxal edirlər. Bu məzənnəyə təsir göstərir, ölkələr borc qazanır. Xarici borc inkişaf etmiş ölkələrdə əsasən ÜDM 100 və ya 120 faizini əhatələyir, müsbət hal olaraq 50 faizi qiymətləndirilir. Hər il borcun daha da azaldılmasına göstəriş verilib. Azərbaycan və Ermənistan arasında fərq göylə yer arasındadır. Bu gün Ermənistan xarici borclarda boğulmaqdadır, onların xarici borcu məhsulun 70 faizinə çatıb. Bizim xarici borcumuz olmasına baxmayaraq, valyuta ehtiyatımız 52 milyard dollara çatıbsa, Ermənistanın 1 milyard dolları var. Bu da Mərkəzi Bankın vəsaitidir. Onlardan istifadə edə bilməzlər. Onlar müəyyən dərəcədə daxili məzənnəni sabitləşdirməyə hesablanıb.

Prezident İ.Əliyevin Televiziya müsahibəsində işğaldan azad olunmuş ərazilərdə inkişaf proseslərindən danışib. “Bu ilin sonuna kimi biz işğaldan azad edilmiş torpaqlarda - istər Qarabağda, istərsə də Şərqi Zəngəzurda bütün elektrik obyektlərini yaradacağıq:

- Laçın rayonlarında ermənilər tərəfindən dağıdılmış yeni xətlər;
- elektrik verilişləri xətləri;
- transformatorlar;
- yarımstansiyalar;
- elektrik stansiyaları.

Beləliklə, əsas sual budur, çünki bunsuz hər hansı təkmilləşmədən söhbət gedə bilməz. Amma təbii ki, daha sonra yaşıl enerji layihəsi reallaşacaq. Artıq xarici şirkətlərdən biri maraq göstərib. xarici şirkətin vəsaitinə uyğun günəş elektrik stansiyası-200 meqavatlıq tikintisi ilə bağlı razılığa gəlmişik. Bu gözəl, mühüm hadisədir. Bundan əlavə, bu, digər şirkətlər üçün bir siqnaldır. Bu gün dünyanın müxtəlif enerji şirkətləri bərpa olunan enerjini özləri üçün prioritet kimi qəbul ediblər. Bizim geniş enerji şəbəkəmiz, qonşu ölkələrlə - İran, Rusiya, Gürcüstan, Türkiyə ilə yüksək gərginlikli elektrik verilişi xətlərimiz var. Enerjini istənilən istiqamətə ötürə bilərik. Məsələn, hazırda Gürcüstana, Rusiyaya,

Türkiyəyə İrana ixrac edirik. Eyni zamanda ixrac edirik. Daxili ehtiyaclar çoxalacaq. Ona görə də bu sektor xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (Bağırov E. 2021).

Enerji sektorundan sonra ikinci mühüm sahə yol infrastrukturudur. Görün səkkiz ayda bu sahədə hansı işlər görülüb. Ağdam-Bərdə avtomobil yolu çəkilir. Qələbə yolunun asfaltlanması sentyabrda başa çatacaq. Heç vaxt Qələbə Yolu olmayıb. Dərələrdən, dağlardan, meşələrdən keçən bu yol açılmalı, torpaq yol, sonra asfalt çəkilməli idi. Biz bunu cəmi 8-9 ay ərzində edirik. Füzuli-Şuşa avtomobil yolu, Horadiz-Ağbənd avtomobil yolu çəkilir. Qubadlı- Zəngilan-Laçın avtomobil yolu çəkilir. Füzuli-Cəbrayıl, Füzuli-Hadrut avtomobil yolları - hər yerdə gərgin iş gedir. Göygöldən Kəlbəcərə rahat gediş-gəliş üçün Ömər aşırımından yol çəkilir. Qışda heç istifadə olunmayıb. İndi ilin istənilən vaxtında bu yoldan istifadə etmək üçün yol, tunellər tikirik. Beləliklə, biz eyni zamanda bir turizm mərkəzi kimi Göygölü Kəlbəcərin gələcək mənzərəli turizm mərkəzləri ilə birləşdiririk. Digər yollar çəkilir, Kəlbəcər və Laçın rayonlarında hərbi yollar çəkilir. Onların ümumi uzunluğu təxminən 700 kilometrdir, çünki orada, sərhəd istiqamətində yol yox idi. Qış gəlməmiş, oktyabrda qış gəlməmiş, oktyabra qədər orada çoxlu yollar çəkməliyik. Bu, genişmiqyaslı işdir. Mətbuatda o qədər də geniş işıqlandırılmır, bu təbiidir, amma strateji baxımdan və sərhəddə mövqelərimizin möhkəmləndirilməsi baxımından bu yolların böyük əhəmiyyəti var. Müharibədən sonrakı dövrdə biz operativ işləyirdik, fəallıq göstərdik, gündəliyimizin qəbuluna nail ola bildik və bu gün də bu gündəm əsasında iş gedir. Biz Rusiya sülhməramlı qüvvələrinin nəzarəti ərazilərdə, onların ətrafında, siyasi müstəvidə, Ermənistan-Azərbaycan sərhədində gündəliyimizi qəbul etməyə nail olmuşuq. Hər atılan addım düşünülmüş proqram nəticəsində qurulmuşdu. Müharibə zamanı müharibədən sonrakı dövr, gələcək addımlar haqqında düşünürdüm. Müharibədən sonrakı dövrün gündəmini əsasən bizim tərəfimizdən formalaşdırıb. Təbii ki, qonşu dövlətlərlə daim təmasda olmaq və onların qayğılarını nəzərə almaq şərtilə, lakin bütün bu işlər bizim gündəliyimiz əsasında gedir. İl sonuna kimi 3 min Qarabağ müharibəsi şəhid ailəsi, qazisi mənzillə təmin olunacaq.

2.2. Qarabağda quruculuq işləri sahəsində xarici ölkələrin şirkətləri ilə konkret əməkdaşlıq edilməsi

2020-ci ilin yekunlarına dair president İlham Əliyevin konfransda çıxışına nəzər yetirək. “Bu gün biz ötən ilin sonlarını müzakirə edəcəyik və görülməli işlərdən danışacağıq. Ötən ilin, təkcə ötən ilin deyil, son 30 ilin də əsas nəticəsi ərazilərin azad edilməsidir. 44 gündə tarixi qələbə qazanan Azərbaycan torpaqlarını azad etdi, düşməyə zərbə endirdi, Ermənistanı məğlub etdi. Məğlubiyyət sayəsində Ermənistan təslim aktı imzalamaq, təslim olmaq məcburiyyətində qaldı və biz üç rayonumuzu heç bir atəş açmadan, itkisiz, siyasi yolla geri qaytardıq. Bununla da Ermənistanın uzun il sürən işğalçılıq siyasəti yükunlaşdırıldı. Biz bunu hərbi yolla həll etdik. Beynəlxalq vasitəçilər uzun illər dediklərinə əsasən, münaqişənin hərbi yolla aparılan siyasət nəticəsində həlli yoxdur. Bu zaman münaqişə sülh yolu vasitəsi ilə həll edilməlidir, bunun tərəfdarıyıq (Bağırov E. 2021).

Son illər ölkəmizin hərtərəfli inkişafından danışarkən qeyd etdim ki, müstəqil Azərbaycan dövləti bu gün özünün qüdrətli zamanını yaşayır. Çünki ölkəmiz tarix boyu bu dərəcədə güclü olmayıb. Bu gün o, həm siyasi qüvvədir, həm də iqtisadi qüvvədir, güc və xalqın birliyi, hərbi güc baxımından müsbət roldur. Güclənən ölkədən yararlanaraq qarşımızda duran önəmli vəzifəni şərəflə həyata keçiririk. Zəngilan, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı rayonlarını və Murovdağ silsiləsini, keçmiş Hadrut rayonunu, Suqovuşan qəsəbəsini, Xocavənd rayonu eyni zamanda Şuşa şəhərini hərbi yolla azad etdik. Ümumilikdə 300-dən artıq olan yaşayış məntəqəsi müharibə yolu ilə azad olunub. Nəticədə Ermənistan diz çökdü və təslim aktını 10 noyabrda imzalamağa məcbur oldu.

İşğal olunmuş bütün torpaqlarda vandalizm aktları törədilib, bütün tarixi abidələrimiz, məscidlərimiz dağıdılıb və ya murdarlanıb, bütün yaşayış binalarımız dağıdılıb, Ağdam, Füzuli şəhərləri, kəndlər, Cəbrayıl şəhərləri yoxdur. Qubadlı, Zəngilan, erməni əsgərlərinin yerləşdiyi bir neçə bina qalıb. Daha çox Kəlbəcər və Laçın rayonlarında qanunsuz məskunlaşmalar həyata keçirilib. Amma Ermənistan bu bölgələrdən çıxması üçün verilən müddətdə onlar bu yerləri də dağıdıblar, öz

barbarlıqlarını bütün dünyaya nümayiş etdirdilər. Bütün dünyanın gözü qarşısında evləri yandırdılar, qırdılar, məhv etdilər, meşələri yandırdılar, vandalizm hərəkətləri etdilər. Kimlərlə üz-üzə olduğumuzu bütün dünya gördü. Bu vəhşiliklərin, qəddarlığın bəlkə də bütün tarixdə analoqu yoxdur. Hətta İkinci Dünya Müharibəsində də işğalçı qüvvələr belə vəhşiliyə yol verməmişdilər. (Nuriyev Ə. 2021).

Biz tarixi bərpa etdik. Biz bütün dünyaya gücümüzü göstərdik. Göstərdi ki, bizim iradəmizə heç kim müqavimət göstərə bilməz. Eyni zamanda biz məsuliyyət, ədalət nümayiş etdirdik, Ermənistan ərazisinə daxil olmamışıq. Baxmayaraq ki, bizə qarşı hərbi cinayət - Ermənistan ərazisindən iyirənc atəşə tutulması nəticəsində onlarla dinc sakin həlak olub, şəhərlərimiz bombalanıb, biz Ermənistan ərazisinə keçməmişik. Biz beynəlxalq hüquqa hörmət nümayiş etdirmişik.”

Artıq Azərbaycan hökuməti işğaldan azad olunmuş torpaqların bərpası üçün “Böyük Qayıdış” formalı genişmiqyaslı kampaniyaya başlayıb. Ərazilərin yenidən qurulması üçün dövlət büdcəsindən 1,3 milyard dollar vəsait ayrılıb, Füzulidə hava limanının və avtomobil yolunun tikintisi demək olar ki, yekunlaşıb. Tərtər rayonunun Suqovuşan və Talış kəndlərində yolların çəkilişinə başlanılıb. Qarabağ bölgəsinin müxtəlif ərazilərində silsilə mədəni və iqtisadi tədbirlərin təşkili təklif edilir (Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi).

Ölkənin hakimiyyət orqanları müharibədən zərər çəkmiş bölgənin bərpası üçün milli, həm də xarici sərmayələrə ümid edir. Hökumət regionun yenidən qurulmasına birbaşa xarici sərmayələri cəlb etmək üçün hüquqi prosedurları sadələşdirməyə, qanunvericiliyə dəyişiklik etməyə və sifarişli tikinti materiallarının baza qiymətlərini yeniləməyə çalışır. Tikinti tenderlərində baza qiymətinin podratçı təşkilat tərəfindən təklif olunduğu Türkiyə modelinin tətbiq olunacağı bildirilir.

Artıq bir neçə ölkə işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasına dəstək verməkdə maraqlı olduğunu bildirib. Türkiyə şirkətləri Şuşa-Füzuli yeni yolu tikir. Azərbaycan İnnovasiyalar Agentliyi Türkiyənin aparıcı texnoparkı Qarabağ

bölgəsində GOSB ilə birgə yüksək texnologiyalar parkının yaradılmasına dair anlaşma memorandumu imzalayıb.

Türkiyənin dövlət bankı olan Ziraat Bank Şuşa şəhərində bir qolunu fəaliyyətə başlatmaq niyyətindədir. Azərbaycandakı bank rəsmiləri bildirişlər ki, daxili prosedurlar tamamlanır və Azərbaycan hakimiyyətindən lazımi icazələr alındıqdan sonra Şuşada filial açılacaq. Yeni filialların işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə açılması Bakının qərarından asılıdır. Türkiyənin aparıcı sahibkarlarını TUMKIAD dərəcəsinin sədri işğaldan azad olunmuş torpaqlara sərmayə qoymağı planlaşdırdığını açıqlayıb. Tekstil istehsalı milyonlarla dollarlıq investisiyalar üçün önəmli sektor kimi müəyyən edilib.

Böyük Britaniya hökuməti də Qarabağ regionunun texnoloji inkişafına dəstək vermək öhdəliyinə sadıqdır. Səfir Ceyms Şarp ölkənin nümayəndələri ilə ölkəmizdə “ağıllı şəhərlər”in formalaşmasını müzakirə edib.

Dekabr ayında İtaliyanın “Ansaldo Energia” firması Qarabağ ərazisindəki dörd yarımstansiya üçün 6 milyon dollarlıq avadanlıqların tədarükünə görə müqavilə alıb. 110 kilovat olan yarımstansiyalar azad edilmiş ərazilərdə yerləşdiriləcək. 2021-ci il iyun ayında tikilib istifadəyə veriləcəkdir (Nuriyev Ə. 2021).

Macarıstanda yenidənqurma məsələlərinə qoşulmaq istəyir. Azərbaycanın əmək naziri ilə Peter Siyarto onlayn şəkildə görüş keçirib. Yenidənqurma layihələrinə Macarıstan şirkətlərinin cəlb olunması variantlarını müzakirə olunub. Siyartının sözlərinə görə, işğaldan azad olunmuş Azərbaycan torpaqlarının bərpa prosesində iştirak etmək 100 milyon dollar məbləğində Macarıstan şirkətləri kredit xətti açıb. Macarıstan hökuməti müharibənin son nəticələrini aradan qaldırmaq vaxtilə işğal edilmiş ərazilərdə minalardan təmizləmə prosesinin aparılmasına yardım etmək üçün təklif edib.

Yaponiya, İsrail və İran şirkətləri öz növbələrində yenidənqurma layihələrinə sərmayə yatırmağa hazırdır. Bu yaxınlarda Azərbaycanın Energetika Nazirliyi BMT İnkişaf Proqramı, Aİ, Dünya Bankı, Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq

Cəmiyyəti, BMT, Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi ilə Qarabağ ərazisində “yaşıl enerji zonası” nın formalaşmasını müzakirə edib.

Ermənistanın işğalından azad edilmiş Azərbaycan torpaqlarının bərpası ilə bağlı çoxdan gözlənilən layihələr bu gün ölkənin növbəti illərdə sosial-iqtisadi inkişafının əsas diqqət mərkəzindədir. Təbii ki, bunlar kifayət qədər bahalı proqramlardır ki, təkcə dövlətdən deyil, həm də özəl biznesdən milyardlarla dollar inyeksiya tələb olunur. Ancaq unutmayın ki, hər hansı bir investisiya öz nəticəsini verməli və gəlirli olmalıdır. Qarabağ layihələri bizim üçün mənəvi baxımdan nə qədər əziz olsa da, bu məsələdə istisna deyil. Təkcə yerli deyil, həm də beynəlxalq ekspertlər əmin edirlər ki, Qarabağda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan irimiqyaslı infrastruktur layihələri artıq 2021-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatının yüksəlişini təmin edən amillərdən birinə çevriləcək.

2.3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun bərpası

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bir il əvvəl işğaldan azad edilmiş Xocavənd rayonuna, xüsusən də Hadrut rayonuna səfəri zamanı bu bölgədə turizm infrastrukturunu inkişaf etdirməyə xarici investorları dəvət etdi. Dövlət başçısı bundan əvvəl də xarici sahibkarları Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinə sərmayə qoymağa çağırıb. Azərbaycan Vətən Müharibəsində qələbə çalandan dərhal sonra xarici investorlar özləri Qarabağ bölgəsinə maraq göstərməyə başladılar. Belə ki, bir sıra yüksək vəzifəli məmurlar və qonşu ölkələrdən, Azərbaycanın AI-dəki tərəfdaşlarından, yaxud Asiyanın iqtisadi nəhənglərindən olan iri şirkətlərin prezidentləri işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasında maraqlı olduqlarını bildiriblər.

Azərbaycan rəhbərliyinin Qarabağ regionunun bərpası ilə bağlı planlarının mərkəzində onun bərpa olunan mənbələrdən (RES) enerji istehsalı mərkəzinə çevrilməsi dayanır. Belə ki, yerli təbiət su ehtiyatları ilə zəngindir ki, bu da su elektrik stansiyalarından aktiv istifadəyə təkan verir. Bu gün ölkədə mövcud, lakin qəzalılıq vəziyyətdə olan SES-lər yenidən qurulur, yenilənir, Qarabağda su elektrik

stansiyalarının sayını artırmaq niyyətindədir (Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi).

Bundan əlavə, rayonun günəş və külək enerjisi istehsalı mərkəzinə çevrilməsi nəzərdə tutulur. Belə ki, Azərbaycan və Böyük Britaniyanın BP şirkəti Zəngilan-Cəbrayıl zonasında günəş enerjisindən istifadə layihəsini müzakirə edir. Azərbaycanın Energetika Nazirliyi ilə BP şirkəti arasında bu sahədə 240 MVt gücündə olan günəş elektrik stansiyasının layihəsinin qiymətləndirilməsi və reallaşdırılması sektorunda əməkdaşlıq barədə İcra Sazişi imzalanıb.

Ümumiyyətlə, Qarabağ regionu nəhəng yaşıl enerji potensialına malikdir ki, bu da bəzi hesablamalara görə, təxminən 4500 meqavat təşkil edir. Günəş enerjisinin ən böyük potensialı Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarında, Laçın və Kəlbəcər rayonları isə külək enerjisi üçün zəngin potensiala malikdir: onların dağlıq hissəsində, təqribən yüz metr hündürlükdə küləyin orta illik sürəti təqribən 10 m/s-ə çatır (Musayev A. 2021).

Sentyabrın 27-də Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinə qarşı başlayan Vətən müharibəsinə dözə bilməyən qarşı tərəfin silahlı qüvvələri şəhər, mülki əhalimizi, rayon və eyni zamanda kəndlərimizi atəşə tutaraq, onların mahiyyətini nümayiş etdirərək hərbi cinayət törətdilər. Bu təcavüz nəticəsində mülki əhalimizə, dövlət əmlakımıza, infrastrukturumuza, sahibkarlarımıza çox ciddi ziyan dəyib. Sərəncamdan irəli gələn tapşırıqların icrası məqsədilə Maliyyə, İqtisadiyyat, Kənd Təsərrüfatı nazirliklərinin, Fövqəladə Hallar, Şəhərsalma Komitəsinin, Prokurorluğun, 11 şəhər və rayon üzrə 13 işçi qrupu yaradılıb. İşçi qruplarına mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları səviyyəsində - nazir müavinləri və komitə sədrləri rəhbərlik edirlər. Qiymətləndirmə ilə bağlı işlərə ümumilikdə 200-dən artıq məsul icraçı cəlb olunub. Ötən müddət ərzində zərərçəkmiş vətəndaşların iştirakı ilə 300-dən artıq obyekt yoxlanılaraq qiymətləndirilib. Qiymətləndirmədən sonra müvafiq aktlar təqdim olunub. Zərər çəkmiş Tərtər rayonuna ilkin proqnozdan dəymiş ziyandan çox olduğunu diqqət yetirsək, hazırda orada işlər gedir. Onlar yaxın günlərdə tamamlanacaq.

Toplanmış materiallar əsasında məhv edilmiş və zədələnmiş əmlakın, o cümlədən zədələnmiş əmlakın bərpasına çəkilən xərclər əsasında, nəqliyyat vasitələrinin, kənd təsərrüfatı texnikasının və daşınmaz əmlakın isə orta qiymət prinsipinə uyğun olaraq qiymətləndirilir. bazar qiyməti. Bu günə kimi dəymiş olan ziyan 63,6 milyon qiymətləndirilir.

Vətəndaşların əmlakı ilə yanaşı, dövlət əmlakına ziyan dəyib. Əsasən qaz, yol infrastrukturuna, rabitə, elektrik enerjisi, su xətləri və başqa infrastruktur obyektlərinə dəymiş ziyan 27,4 milyon manata yaxın qiymətləndirilir. Ümumilikdə bu günə kimi 91 milyon manat dəyərində dəymiş ziyan qiymətləndirilir. Mən sizə bir neçə rəqəm vermək istəyirəm. Dağılmış və qəzalılıqların sayı isə 264 olub. Bunlar tamamilə dağılmış evlərdir, o cümlədən Gəncədə 10 çoxmənzilli bina. Fərdi yaşayış binalarının ümumi sayı 9294-dür. (Musayev A. 2021).

Ermənistanın Gəncədə yaşayış binalarını ballistik raketlərlə dağıtması və bunun nəticəsində çoxlu sayda insanın həlak olması erməni vandalizmini bir daha bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Bu evləri yenidən tikmək lazımdır. Amma mən hesab edirəm ki, eyni yerdə deyil - bu yerlər memorial komplekslərə çevrilməlidir. Hesab edirəm ki, orada təmizlik işlərinə başlamalıyıq, çünki bir müddət bu yerlər xaraba vəziyyətdə qaldı ki, xarici jurnalistlər, eləcə də diplomatik nümayəndəliklərin nümayəndələri oradakı ermənilərin vəhşiliklərini görsünlər. Dünyanın bütün aparıcı məlumat vasitələri bu dəhşətli mənzərəni əks etdiriblər. İndi də Gəncədə dağılmış çoxmənzilli binaların ərazilərinin təmizlənməsinə başlamaq lazımdır. Yerli icra hakimiyyəti orqanlarına köməklik göstərmək və layihələr hazırlamaq. Orada abidə kompleksi olmalıdır ki, şəhidlərimizi heç kim unutmasın, onların mübarək xatirəsini əbədləşdirməliyik.

Bildiyimiz kimi, son zamanlarda su anbarlarında ehtiyatların həcmi azalmaqdadır. Bunun qarşısını almaq üçün su ehtiyatlarından optimal və planlı istifadə etmək məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsi olaraq, sonda əsas anbarlarda suyun həcmi bir xeyli artmışdır. Xüsusilə əhəmiyyətli Mingəçevir və Ceyranbatan anbarlarının içməli su təchizatı, suvarma və enerji üçün sudan istifadə təsdiq edilmiş, hətta Mingəçevir su anbarının suyundan istifadə üçün hər 10

gündən yenilənən iş qrafiki tətbiq olunmuşdur. Belə ki, su ehtiyatı olmadığından Mingəçevir su anbarı uzun illər ərzində nəinki tənzimləmə qabiliyyətini itirmiş, hətta indi hətta illik tənzimləmə qabiliyyətini də itirmişdir (Musayev A. 2021).

Təəssüf ki, hazırda ölkənin su ehtiyatlarında gərgin vəziyyət davam edir. Əsas 20,5 milyard kubmetr su anbarlarında su tutumuna cəmi 10,5 milyard kubmetr aşağı səviyyədə su var ki, 8,6 milyard kubmetri isə ölü həcmdir. Bu baxımdan, yaxın perspektivdə əsas məqsəd su anbarlarında suyun miqdarını əvvəlki ildəkindən yüksək səviyyəyə çatdırmaq, növbəti suvarma mövsümünə normal şəraitdə daxil olmaq, daha sonra isə həcmi böyütməkdir.

Qarabağ ərazisi su ehtiyatları ilə boldur. Uzun fasilədən sonra diqqət Qarabağın su ehtiyatlarının yenidən qiymətləndirilməsinə və onlardan istifadəyə veriləcək (<http://iqtisadiislahat.org>, www.ecoreform.az/).

Su ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyini artırmaq, artan tələbata uyğun olaraq dayanıqlı su təchizatını təmin etmək və su idarəçiliyini təkmilləşdirmək məqsədilə artıq milli strategiyanın layihələri və onun reallaşdırılması üzrə tədbirlər planı hazırlanıb. Su ehtiyatlarının optimal, ədalətli və proporsional bölgüsü əsasında 600 minə yaxın əkin sahəsi üçün suvarma qrafikləri imzalanmışdır. Ötən il su çatışmazlığı şəraitində kənd təsərrüfatı bitkiləri 1,4 milyon hektar ərazidə orta hesablamaya əsasən 3,2 dəfə suvarma suyu verilib. Nəticədə əvvəlki illə müqayisədə şəkər çuğunduru, qarğıdalı, pambıq, tütün, tərəvəz, kartof, üzüm və başqa bitkilərin istehsalı bir qədər artmışdır.

Şəhərin içməli su ilə təminatı məqsədi ilə Neftçala şəhərinə 40 kilometr uzunluğunda magistral su xəttinin tikintisi başa çatdırılmış. İkinci Bakı su kəmərinin su kəmərinin məhsuldarlığının çoxaldılması üçün texniki-iqtisadi formada əsaslandırılmalar başa çatdırılmış, layihələrin ətraf mühitə olan təsiri qiymətləndirilmiş, bununla bağlı layihə sənədləri formalaşdırılaraq təqdim edilmişdir. Avqust ayında aparılan monitorinqlər zamanı məlum olub ki, rayonlarda 460 modul tipli quraşdırılmış sutəmizləyici qurğudan 66-sı suyun lillənməsi, mənbədə bitməsi, dəniz suyunun Xəzər dənizinə daxil olması kimi səbəblərdən fəaliyyətini dayandırıb. Kür çayı və yaşayış məntəqələrinin suya olan

tələbatının mərkəzləşdirilmiş şəbəkədən ödənilməsi. Əhalinin içməli su vasitəsilə təmin olunması üçün sutəmizləyici qurğuların modul tipli fəaliyyətinin inkişafı üzrə tədbirlər hazırlanıb (<https://president.az/az/articles/view/44886>).

Yuxarı Qarabağ kanalının suqəbuledici qurğusunun Mingəçevir su anbarında yenidən bərpası üçün ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə Fövqəladə Hallar Nazirliyinə müvafiq vəsait ayrılmış, suqəbuledicidə mühəndislik işlərinə başlanılmışdır. Antropogen təsir nəticəsində əmələ gələn su anbarlarının sudan istifadəsi məqsədilə aparılan monitorinqlər zamanı 122 milyon kubmetr ümumi həcmi olan 43 su anbarı müəyyən edilib. Nümunələri göstərmişdir ki, 40 su anbarı texniki və suvarma məqsədlər üçün yararlıdır. Belə göllərdən istifadə etmək üçün İmişli rayonunda nasos stansiyası quraşdırılmış, Baş Muğan kanalına su verilmişdir. Kanala verilən su hesabına üç rayonda - Saatlı, İmişli və Sabirabadda 5 min hektardan artıq əkin sahəsini suvarmaq mümkün olub.

Belə ki, suyun mənbəyindən tutmuş son istifadəçiyə qədər bütün mərhələlərdə uçot və dəqiq qiymətləndirmə bizim üçün mühüm vəzifədir. Hazırda müvafiq idarələr tərəfindən su və su təsərrüfatı obyektlərindən nəzarətsiz istifadə hallarının aradan qaldırılması, inventarizasiyanın aparılması, uçotun təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər davam etdirilir (<https://president.az/az/articles/view/44886>).

İlk növbədə Kür çayı və digər hövzələr boyu monitorinqlər aparılıb, yüzlərlə belə hesabsız birləşmələr müəyyən edilib. Əksəriyyəti aradan qaldırılır, iş davam edir və davam etdirilməlidir. İtkiləri azaltmaq üçün birmənalı olaraq nəzarətsiz, uçota alınmayan istehlakın qarşısını almaq lazımdır. Baş su təsərrüfatı obyektlərində aidiyyəti qurumlar tərəfindən 25 müasir ölçü cihazı quraşdırılıb, əlavə olaraq 31 cihaz quraşdırılacaq. Mingəçevir gölünə daxil olan və çıxan su artıq müasir cihazlarla idarə olunur, uçotu müasir cihazlarla aparılır. Bu ayın sonuna kimi bütün çaylarımızda, su anbarlarımızda müasir avadanlıqların quraşdırılması sonlandırılacaq və biz dəqiq uçot aparacağıq.

44 günlük Vətən Müharibəsində işğalçı ölkə Ermənistan üzərində parlaq qələbə, işğal altında olan tarixi torpaqlarımızın azad edilməsi ilə nəticələnmişdir. Maliyyə orqanları və hökumət qarşısında qoyduğunuz əsas, prioritet vəzifələrdən

biri də işğaldan azad edilmiş ərazilərin tezliklə bərpası, bu regionda müvafiq infrastrukturun yaradılması və müvafiq infrastrukturun təmin edilməsi istiqamətində işlərin görülməsidir. Sizin tapşırığınızla 2021-ci il üçün təsdiq edilmiş dövlət büdcəsində bu rayonun bərpası, yenidən qurulması və Azərbaycan iqtisadiyyatına reinteqrasiyası ilə bağlı məqsədyönlü işlərin aparılması üçün 2,2 milyard manat məbləğində vəsait nəzərdə tutulub.

1. Bizim qarşımıza qoyduğunuz digər mühüm vəzifə Azərbaycan ordusunun təchizatı, Azərbaycan sərhədlərinin bərpası üçün maliyyənin təmin edilməsidir. Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün dövlət büdcəsində müvafiq vəsait nəzərdə tutulub. Qeyd etmək istərdim ki, ümumilikdə 4,6 milyard manat məbləğində maliyyə dəstəyi yaradılmışdır. Bununla bağlı digər gözlənilməz tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün də müəyyən ehtiyat fondları nəzərdə tutulub. Onu da qeyd edirəm ki, dövlət büdcəsində bu vəsaitin ayrılması ilə yanaşı, ölkəmizin ənənəvi dövlət tapşırıqlarının, nəzərdə tutulan bütün sosial proqramların və bir sıra təşəbbüslərin icrası da nəzərdə tutulur. O cümlədən, sizin göstərişiniz əsasında təhsil kreditlərinin verilməsinin xüsusi mexanizminin hazırlanmasına müəyyən maliyyə dəstəyi verilir və müvafiq qərar qəbul edildikdən sonra bu mexanizm işə salına bilər (<https://president.az/az/articles/view/44886>).

Digər tərəfdən, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, 2020-ci il sosial-iqtisadi baxımdan ölkə iqtisadiyyatı üçün kifayət qədər çətin olub. Bu isə bütün dünyada gedən proseslər nəticəsində yaranan sualdır. Çünki ölkəmiz xarici mənşəli sarsıntılara məruz qalıb.

Ötən il bu mənfi nəticələrin azaldılması üçün xüsusi tədbirlər həyata keçirilib. Dövlət büdcəsindən, əlavə olaraq müəyyən dövlət vəsaitlərindən, digər büdcədən kənar imkanlardan, özəl sektordan və maliyyə-bank sektorundan vəsaitlərin səfərbər edilməsi proqramı həyata keçirilib. Bu proqramın 2021-ci ildə həyata keçirilməsi üçün vəsait nəzərdə tutulub. O cümlədən, sahibkarlara güzəştli kreditlərin verilməsi üçün müəyyən dövlət zəmanətləri, habelə bu zəmanətli kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılması üçün vəsaitlər ayrılır. Bununla yanaşı, dövlət büdcəsində ənənəvi olaraq ipoteka proqramlarının həyata

keçirilməsi üçün vəsait nəzərdə tutulur. Bu vəsait Azərbaycanda sosial evlərin tikintisini də əhatə edəcək. Bu məqsədlər üçün gələn ilin büdcəsindən 152 milyon manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulur.

Kənd təsərrüfatının inkişafının 2020-ci ildə də müsbət tempi davam etmiş, bu sahədə artım 2 faiz, heyvandarlıqda 2,9, bitkiçilikdə 1 faiz, faiz təşkil olunmuşdur. Covid-19 zamanı aqrar sektorun fəaliyyəti çağırışlara uyğun formada tənzimlənmiş, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı təmin olunmuşdur. 2020-ci ildə bir milyon hektardan çox sahədə taxıl səpilmiş, növbəti illərdə işğaldan azad edilmiş ərazilər hesabına bu sahənin əkin balansının 10 faiz artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Lakin ötən il havaların quraq keçməsi taxılçılığın inkişafına da təsir göstərmiş, 100 hektardan çox sahədə məhsul əldə etmək mümkün olmamışdır. Buna baxmayaraq, ölkədə taxıl məhsuldarlığı 31,2 sentner təşkil olunub. Qeyd edim ki, suvarma problemi ilə üzləşməyən əksər rayonlarda məhsuldarlıq kifayət qədər yüksək olub, bəzi sahələrdə isə 40 sentneri keçib. Bəzi fərdi və pilot təsərrüfatlarda 60 sentnerə çatmışdır. Başqa bitkiçilik məhsullarının istehsalında olan artım dinamikası davam etmişdir. Göstəricilərə görə, müqayisədə 15 faiz tütün, 4,2 faiz çox meyvə, giləmeyvə, 2,5 faiz tərəvəz, 2,1 faiz kartof istehsal olunub. Pambıqçılıq sahəsində də yüksək nəticələr əldə edilib. Bu il 100 min hektar sahədə 335 min tondan çox pambıq istehsal edilmiş və məhsuldarlıq ötən illə müqayisədə 4 sentner artmış, orta məhsuldarlıq 33,5 sentner olmuşdur.

Yüksək əlavə dəyər formalaşdıran sektorlardan biri intensiv bağçılığın təkmilləşdirilməsində müsbət nəticələrini verib. İntensiv bağlar 2020-ci ildə ümumi bağların 14%-ni təşkil edib. Belə ki, heyvandarlıq sektorunda müsbət dinamika saxlanmış, nəticələrə əsasən 3,1% ət istehsalında, 1,7 % süd istehsalında faiz artım əldə olunmuşdur.

Bu, xarici malların gömrükdən keçirildiyi bir rejimdir. Gəliş və gediş yerləri arasında, əgər yolları varsa, Azərbaycan Respublikasının gömrük nəzarəti altındadır. Gömrük sərhədindən kənarda başlayır və bitir. Tranzit üçün heç bir gömrük rəsmiləşdirilməsinə ehtiyac yoxdur. İqtisadi xarakterli qadağalar və məhdudiyyətlər də mallara şamil edilmir. Bu rejim tranzit olanlar istisna olmaqla,

yalnız xarici mallara şamil olunur. Ölkənin beynəlxalq hüquq və qanunvericiliyinə normalarına uyğun olaraq qadağandır (Allahverdiyev H. 2002: s.78).

Beynəlxalq tranzit gömrük orqanının malların daşınmasının başladığı fəaliyyət yazılı icazəsi ilə bölgədə icazə verilir. Belə bir icazə aşağıdakı hallarda verilə bilər (Кисловский Ю. 2015: с.156):

- idxal olunan mallarla əlaqədar sərhəd və digər növ dövlət nəzarəti həyata keçirildikdə;

- mallar ona tabe olduqda;

- icazə verildikdə və lisenziyalar lazım olduqda mallara aiddir;

- mallar üçün tranzit bəyannaməsi təqdim edilmişdir;

- malların eyniləşdirilməsini təmin etmək (gömrük möhürləri və möhürlər vurmaqla, yapışdırmaqla);

- malların gömrük möhürləri altında daşındıqda nəqliyyat vasitəsi düzgün təchiz olunmuşdur;

- gömrük qanunvericiliyinə əməl olunması üçün tədbirlər görülmüşdür.

Tranzit icazəsi, tranzitin qəbul edildiyi gündən ən gec üç gün müddətində bəyannamə verilməlidir. Bu halda, gömrük orqanı beynəlxalq tranzit müddətini təyin edir (Stiglitz J. 2015: p.298).

Malların emalı üçün gömrük rejimi. Müəyyən bir mərhələdə bu rejimlər malların ölkənin gömrük sərhədindən keçirilməsi lazım olur. Bu rejimlər üç növə bölünür:

- gömrük ərazisində (məhsul ixracına məruz qalan idxal malları üçün tətbiq olunur);

- gömrük nəzarəti altında (sonradan emal olunmuş məhsulların dövriyyəyə buraxılması ilə idxal olunan mallar üçün istifadə olunur);

- gömrük ərazisindən kənarında (sonradan emal olunmuş məhsulların idxalı ilə Azərbaycan Respublikasından ixrac olunan mallar üçün istifadə olunur).

Gömrük ərazisində və daxili istehlak üçün emal rejimlərində, Azərbaycan Respublikasının ərazisində qalmaq şərti ilə, bəyannamə verilir və bunlarla əlaqədar olaraq gömrük rüsumları və vergiləri ödənilir. Gömrük işləmə rejimləri,

tələblərdən biri olaraq, gömrük orqanı ilə razılaşıdırılaraq xarici iqtisadi fəaliyyət subyekti tərəfindən müəyyən edilən müəyyən müddətlərə riayət edilməsini nəzərdə tutur.

Bu rejimin məzmunundan müəyyən müddət ərzində xarici malların ölkənin gömrük ərazisindən gətirildiyi zaman istifadə olunur. Bu rejimdən bir şərtlə ki, mallar təkrar ixrac olunduqda gömrük orqanı tərəfindən eyniləşdirilməsi mümkündür (Nuriyev C. 2009: s.96).

Burada beynəlxalq müqavilələrin qaydaları ilə müəyyən edilmiş hallar istisnadır. Müvəqqəti olaraq gətirilən malları eyni tipli əşyalarla əvəz etməyə icazə verilir. Müvəqqəti olaraq gətirilən mallar, bir qayda olaraq, alan bir şəxs tərəfindən istifadə oluna bilər. Gömrük rüsumlarının verilmiş rejim, səbəbiylə edilən dəyişikliklər istisna olmaqla, orijinal vəziyyətdə qalmalıdır.

Regionun hidroenergetika potensialı hamıya məlumdur - Azərbaycanın daxili su ehtiyatlarının 25 faizi Qarabağda cəmləşib. Bu, işğalçı tərəfindən yandırılmış səhraya çevrilmiş mübarək torpaqdır. İşğal illərində ermənilər tərəfindən bir dənə də olsun mühüm obyekt tikilməyib, separatçılar hələ sovet dövründə Azərbaycan tərəfinin tikdirdiyi su elektrik stansiyalarından elektrik enerjisi verilib. İndi Azərbaycan öz torpaqlarını azad etdikdən sonra Qarabağın ermənilər yaşayan bir hissəsində ciddi elektrik enerjisi qıtlığı yaranıb, çünki separatçıların yeganə enerji təchizatı mənbəyi - Sərsəng Su Elektrik Stansiyası qalıb ki, bu da şübhəsiz ki, tezliklə ölkənin enerji sisteminə inteqrasiya olunacaq.

Bu arada enerji infrastrukturunun bərpası prosesi davam edir. Bu, böyük investisiyalar, ölkə rəhbərliyinin siyasi iradəsi və böyük məharət tələb edən nəhəng işdir (Əsgərova M. 2021).

Azərbaycan Füzuli, Ağdam, Qubadlı və Kəlbəcər rayonlarında İtaliyanın “Ansaldo” şirkətinin müasir avadanlıq və texnologiyaları ilə təchiz olunacaq 110 kilovoltluq beş paylayıcı yarımstansiyanın tikintisini planlaşdırır. “Azərenerji” ASC ilə “Ansaldo Energia” arasında müqavilə ötən il dekabrın 18-də imzalanıb. Müqaviləyə əsasən, italyanlar işğaldan azad olunmuş ərazilərdə enerji infrastrukturunun yaradılmasına töhfə verəcəklər. Artıq Şükürbəylidəki

yarımstansiyadan Şuşa şəhərinə qədər olan 75 kilometrlik ikiillik “Şuşa-1” və “Şuşa-2” elektrik xəttinin tikintisinə başlanılıb. İki yüksək gərginlikli elektrik xəttinin olması işğaldan azad edilmiş Şuşanın fasiləsiz enerji təchizatını təmin edəcək.

Lakin 44 günlük İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonra işğal olunmuş torpaqların geri qaytarılması ilə Ağdam tüstüdən və küldən canlanmağa başladı.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin tikintisi və bərpaasının sürəti əsasən onların təmizlənməsi sürətindən asılıdır. Yerə vurulan lövhələr mina və mərmə təhlükəsi barədə xəbərdarlıq edir. Artıq təmizlənməmiş ərazilərdə tikinti işləri sürətlə davam edir. Hazırda rayonun 20-dən çox yaşayış məntəqəsini əhatə edəcək dördzolaqlı Bərdə-Ağdam avtomobil yolunun tikintisi sürətləndirilmiş sürətlə davam etdirilir. Ömür yoluyolu Qarabağ torpağına yeni nəfəs verəcək, regionun iqtisadi cəhətdən sürətlə dirçəlməsinə zəmin yaradacaq.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin tarixi irsi və potensialı nəzərə alınaraq burada dörd regional mərkəz yaradılması nəzərdə tutulur. Ağdamda sənaye mərkəzi, Cəbrayıl da logistika və ticarət mərkəzi, Şuşada mədəniyyət və turizm, Kəlbəcərdə dağ-mədən və turizm mərkəzi yaradılacaq.

Gələcək istehsal sahələri üçün rayonda lazımi infrastrukturun yaradılması məqsədi ilə mayın 28-də dövlət başçısı Ağdam sənaye parkının təməlini qoyub. Bu, Azərbaycan ərazisində beşinci olacaq və onu İqtisadiyyat Nazirliyi yanında İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi yaradır.

III FƏSİL. İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ BÖYÜK QAYIDIŞ

3.1. İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə əlverişli iqtisadi şəraitin yaradılması

Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə “Azərbaycan 2030” sosial-iqtisadi inkişafın Milli Prioritetləri təsdiq edilib. Sənəddə növbəti onillik üçün beş prioritet sahə müəyyən edilib. Xüsusilə, növbəti illərdə ölkənin sosial-iqtisadi cəhətdən inkişafının beş milli prioritetini həyata keçirmək lazımdır:

- davamlı inkişaf edən rəqabət iqtisadiyyatı;
- dinamik, inklüziv eyni zamanda sosial ədalətə yönələn cəmiyyət;
- rəqabət qabiliyyətli müasir innovasiyalar və insan kapitalı məkanı;
- ərazilərə böyük qayıdış;
- “yaşıl artım” ölkəsi.

Bütün bu sahələr, təbii ki, bir-biri ilə bağlıdır. Azərbaycanın Baş Naziri Əli Əsədov “sosial-iqtisadi təkmilləşmənin milli prioritetləri”nin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Prezidentinin sərəncamının icrasının təmin edilməsi haqqında sənədi artıq imzalayıb. “Bu sənədə strateji planlaşdırma və idarəetmənin səmərəli təşkili və əlaqələndirilməsi, o cümlədən siyasətin və islahatların müvafiq istiqamətlərinin müəyyən edilməsi məqsədilə “2021-2025-ci illər üzrə Sosial-İqtisadi təkmilləşmə Strategiyası”nın formalaşdırılması ilə bağlı qərarlar öz əksini tapıb. Nazirlər Kabinetinin “2030-cu ilə kimi sosial-iqtisadi təkmilləşmənin milli prioritetləri”nə uyğun olaraq, sərəncamda deyilir.

Başqa sözlə, Azərbaycan ölkənin inkişafı və çevrilməsi üçün uzunmüddətli kurs götürüb. Bu 10 il ərzində Azərbaycanda ən azı iki parlament və bələdiyyə seçkiləri və bir prezident seçkiləri keçiriləcək. Yəni, kadr islahatlarının tam aparılması, eyni zamanda onların həyata keçirilməsi üçün vaxt var.

Digər tərəfdən, o vaxta qədər indi 9-13 yaşlı olan uşaqlar artıq tələbə, əsgər, vergi ödəyicisi və s. Yəni bu proqram başa çatana kimi Azərbaycanda daha bir nəsil yetişəcək ki, o, yeni sosial-iqtisadi və siyasi-iqtisadi reallıqda yaşamalıdır.

Eyni zamanda, İkinci Qarabağ müharibəsi ilə bağlı xatirələr artıq 10 illik tarix olacaq.

Biz prezidentin yaxın 10 ildə ölkə qarşısında qoyduğu hədəfləri təhlil etməyə çalışacağıq. Gəlin ondan başlayaq ki, qarşıya qoyulan bütün vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün ölkədə dərin kadr və sistem islahatları lazımdır, çünki onlarsız qarşıya qoyulan məqsədlərə bir zərrə qədər də yaxınlaşmaq olmaz. İslahatlar olmasa, bu proqram arzulardan, 10 ildən sonra necə bir ölkə görmək istədiyimizdən bəhs edən bir yazıdır. Ona görə də ölkə prezidenti öz fərmanı ilə paralel olaraq islahatların əsas konturlarını açıqladı, nəzəri cəhətdən bu proqramın necə inkişaf etdiyinə uyğun aparılmalıdır.

Məqsəd 1 - davamlı rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat.

Rəqabətli iqtisadiyyat haqqında ifadəsinin özü onu göstərir ki, ölkədə bazar iqtisadiyyatının sağlam mexanizmləri və qaydaları işləməlidir. İndi Azərbaycan iqtisadi oyunun bazar qaydalarının minimum standartlarından və tələblərindən belə uzaqdır. Ölkədə dövlət kapitalı üstünlük təşkil edir, dövlət korporasiyaları müəyyən sənaye sahələrinin bazarının inhisarçısı, məmurların ayrı-ayrı firma və şirkətləri isə iqtisadiyyatın konkret sektorunda inhisarçıdır. Eyni zamanda, hökumət nəinki kölgə iqtisadiyyatına son qoymalı, hamını vergi ödəməyə məcbur etməlidir, digər tərəfdən, kiçik və orta biznes üçün bütün imkanları açmalıdır.

Bu, qeyri-neft sektorunun inkişafına təkan verəcək, dövlət neft fondundan asılılıq azalacaq, yeni iş yerləri də yaranacaq. Bu zənciri həyata keçirmək üçün hökumət monopoliya və ayrı-ayrı məmurların biznesi ilə necə məşğul olmaq sualı ilə üzləşəcək. Hökumət daha sərt antiinhisar qanunları qəbul etməli, üstəlik, monopoliyaya nəzarət mexanizmləri yaratmalı olacaq. Bunun üçün gömrük işini də şəffaflaşdırmaq lazım gələcək. Antiinhisar qanunları və artan nəzarət olmadan birinci məqsəd uğursuz olacaq.

Yeri gəlmişkən, bütün bu mexanizmə nəzarəti və fəaliyyətini gücləndirmək üçün ictimai nəzarəti gücləndirmək lazımdır ki, bu da daha çox müstəqil media və QHT-lərin fəaliyyətini nəzərdə tutur. Əgər hökumət öz məqsədlərinə ciddi şəkildə nail olmaq niyyətindədirsə, o zaman ictimai nəzarət, antiinhisar qanunları, şəffaf

gömrük sistemi, nəzarət mexanizmləri olmadan bu məqsədlərə nail olmaq demək olar ki, mümkün olmayacaq. Düşünürəm ki, bütün bu sahələrdə yaxın aylarda, bəlkə də illərdə, yeni oyun qaydaları üçün transformasiya planı tədricən həyata keçiriləcək.

Məqsəd 2 - dinamik, inklüziv eyni zamanda sosial ədalətə yönələn cəmiyyət.

Bu məqam hökumətin qarşısına qoyduğu birinci, hətta bəlkə də ən çətin hədəfdən də çətindir. Sosial ədalət ifadəsinin özü də hər kəs tərəfindən fərqli başa düşülə bilər. Azərbaycanın hakim partiyası YAP (YAP) ideologiyası və siyasəti baxımından solçu sayıla bilməz. Bu partiya sosializm və ya solçu ideologiyanın başqa forması ilə bağlı deyil. Bu partiyanın ideoloji komponenti çox güman ki, sağçıdır, daha doğrusu, mərkəz-sağçıdır.

Daha doğrusu, bu bənd əhalinin özünüməşğulluğundan və bunda dövlətin hər cür köməyindən bəhs edir. Bura güzəştli kreditlər, kiçik sahibkarlar üçün vergi güzəştləri, kiçik sahibkarlara bürokratik məsələlərdə yardım daxildir.

Hökumətin məqsədi bəllidir - büdcə yükünü azaltmaq və dövlət sektorunda kadrları optimallaşdırmaq üçün əhalinin özünüməşğulluq səviyyəsini keyfiyyətə yeni mərhələyə çatdırmaqdır. Bu gün 800 minə yaxın insan bu və ya digər şəkildə dövlət sektorunda və ya dövlət korporasiyalarında işləyir və bu qədər böyük insan heyəti ilə xarici investorlar onları maliyyələşdirməyəcək, çünki bu, onlar üçün sadəcə olaraq sərfəli olmayacaq.

Ona görə də bir tərəfdən dövlət sektorundan iş yerləri azalacaq, digər tərəfdən isə biznes sferasında özünü reallaşdırmaq imkanı yaranacaq. Bu ona gətirib çıxaracaq ki, dövlət sektorunda maaşlar artacaq, çünki ən zəruri və lazımlı kadrlar qalacaq, digər tərəfdən isə dövlət korporasiyalarının özünüməşğulluqdan və qismən özəlləşdirilməsindən vergi daxilolmaları artacaq ki, bu da heç bir nəticə verməyəcək. Ən azı belə olması nəzərdə tutulur. İdeya yaxşıdır, lakin icra zamanı çətin və ağırlıdır. Ona görə də bütün bunlar balanslaşdırılmış şəkildə aparılmalı olacaq.

Mövzu 3 - rəqabət yönümlü insan kapitalı eyni zamanda müasir innovasiyalar məkanı.

Təəccüblü deyil ki, dissertasiyanın əvvəlində indi 9-14 yaşlarında olan uşaqların adı ilə başlamışıq. Bu məqam onlara aiddir. İnsanın istənilən dövlətin əsas kapitalı və resursu olması bütün dünyada çoxdan qəbul olunub. Sinqapur və ya Cənubi Koreyanın təcrübəsi buna misaldır. Bu dövlətlər öz gənclərinin təhsilinə sərmayə qoymağa başladılar və müəyyən müddətdən sonra öz bəhrəsini verdi. Uşaqlar böyüdülər, dünyanın ən güclü təhsil ocaqlarında ən yaxşı təhsil aldılar, qayıdıb çalışıb öz dövlətlərini qurmağa başladılar.

İndi Azərbaycana qayıdaq. Düzünü desək, Azərbaycanda təhsil sistemi çox zəifdir və bununla bağlı nəşə etmək lazımdır. Prezidentin qarşıdakı 10 il üçün qarşıya qoyduğu hədəflər təhsil sistemində istər məktəblərdə, istərsə də universitetlərdə geniş islahatların aparılmasını nəzərdə tutur. Eyni zamanda, anlamaq lazımdır ki, əcnəbi müəllimləri cəlb etmədən, tanınmış təhsil müəssisələrinin filiallarını açmadan, bütün ölkə üçün əlçatan olan yeni təhsil sisteminə keçmədən istədiyiniz nəticəni əldə edə bilməyəcəksiniz.

Bizə ən azı Şərqi Avropa ölkələri səviyyəsində olacaq universitetlər lazımdır. Onların təcrübəsini mənimsəmək və həmin standartları və tələbləri təhsilə tətbiq etmək, eləcə də diplomlarının beynəlxalq səviyyədə tanınmasına nail olmaq lazımdır. Amma ən əsası təhsil sistemində korrupsiyanı tamamilə silməkdir. Bu, əsas vəzifədir, çünki korrupsiya ilə təhsil bir araya sığmayan şeylərdir. Korrupsiya olan yerdə təhsil ola bilməz və əksinə.

Ona görə də təhsil sistemində korrupsiyaya qarşı mübarizə sərt xarakter almasa, 10 ildən sonra biz indiki səviyyədə olacağıq. Formula sadədir: korrupsiya varsa, təhsil də olmayacaq. Təhsil olmasa, strateji sahələrdə müəllim, həkim, iqtisadçı, hüquqşünas və digər kadrlar olmayacaq.

Mövzu 4 - ərazilərə böyük qayıdış.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə onlara əlverişli iqtisadi şərait təklif etmədən, eləcə də işə cəlb etmədən, təsərrüfatla təmin edilmədən qaçqınları bu xaraba şəhərlərə qaytarmaq son dərəcə çətin olacaq. Ona görə də müvafiq iqtisadi islahatlar ona yönəlməlidir ki, insanlar orada yaşamaq və işləmək üçün getsinlər, eyni zamanda, övladlarının tərəqqisindən, təhsilindən kənarda qalmasınlar.

Mövzu 5 - təmiz ətraf mühit və yaşıl inkişaf ölkəsi.

Heç kimə sirr deyil ki, yaşıl texnologiyalar və ya bərpa olunan enerji dünyada yeni tendensiyadır. Bu, haqlıdır və iqtisadi səbəblərə görə deyil, sırf ekoloji səbəblərə görə siyasətçilər tərəfindən geniş dəstək alır. Təbii ki, burada bir sıra tənqidçilər var ki, bunun ekoloji deyil, daha çox siyasi olduğunu düşünürlər. Buna baxmayaraq, Qərbdə və Şərqdə də bütün buzlaqları əridə bilən qlobal istiləşmə ilə əlaqədar ətraf mühitin təmizlənməsi və mühafizəsi kursu aparılmışdır ki, bu da sonradan torpağın su ilə örtülməsinə səbəb olacaqdır. Bunun doğru olub-olmaması elm adamları arasında mübahisə mövzudur.

Eyni Qarabağda bərpa olunan enerjinin həyata keçirilməsi üçün bütün vasitələr və imkanlar var. Lakin Azərbaycan üçün burada məsələ qiymətdir. Bizim su elektrik stansiyalarımız var və bu müddət ərzində biz yalnız su elektrik stansiyaları və istilik elektrik stansiyaları tikmişik - başqa heç nə yoxdur. Bizim heç vaxt atom elektrik stansiyamız olmayıb və bürokratik məsuliyyətsizliyimizlə AES-in olması bəşəriyyət üçün təhlükəlidir, ona görə də nüvə texnologiyalarından qaçmaq daha yaxşıdır. Bununla belə, bizdə yaşıl texnologiya sənayesi də yoxdur. Məhdud sayda ölkədə bunlar var və bu texnologiyaları almaq çox baha başa gələcək (<http://iqtisadiislahat.org>, www.ecoreform.az/).

Lakin texnoloji inkişafın kənarında qalmaq da belə deyil və buna görə də ölkə ekoloji standartları tətbiq etməli olacaq. Burada vacibdir ki, avropalılar və ya başqası ekoloji sanksiyalar və ya şərtlər qoyarsa, ölkə bu texnologiyaların hansısa istehsalını qura bilsin.

Azərbaycan hökuməti hədəflər təyin edən və iqlimə dayanıqlı təkmilləşmə sektorunda investisiyaları təşviq edən yeni mexanizm formalaşdıran müxtəlif növ siyasi sənədlər reallaşdırmışdır.

- Azərbaycan 2020 Gələcəyə Baxış bu konsepsiya sənədində göstərilən iqlim dəyişikliyinə ölkənin ictimai və sosial həyatına onun iqtisadiyyatına mümkün təsirləri eyni zamanda vacib siyasi tədbirlərin həyata keçirilməsinin əhəmiyyətinə önəm verilir. Sənəddə qeyd olunur ki, vahid ÜDM-in istehsal olunması üçün

istifadə olunan enerjinin və həmçinin CO₂-nin miqdarı İƏİT ölkələrinin norma standartları ilə bərabər olmalıdır.

- ölkənin nəzərdə tutulan səviyyədə təyin olunmuş töhfələri aparılacaq bir sıra prioritet sahələri təyin edilir. Bu prioritetlərə kommərsiya və yaşayış binaları, neft sektorundan çıxan qazlar eyni zamanda nəqliyyat sektoru aiddir.

- Alternativ və Bərpa edilən Enerji Mənbələrinin təkmilləşmə üzrə Strategiya 2020-ci ilə kimi ümumi enerji istehlakında 9.7% olmaqla istehlak olunan elektrik enerjisinin bərpa edilən 20%-ə çatdırmağı enerji mənbələri hesabına nəzərdə tutur. 2020-ci il etibarilə məqsəd alternativ olan enerji sektoruna 7 milyard dollar investisiyalar qoymaq və generasiya gücləri formalaşdırmaqdır. Hədəflənən texnologiyalar külək və günəş enerjetikası sektorundadır. Bərpa edilən enerji üzrə 2030-cu ilə kimi dövrü əhatələyəcək yeni strategiya əsasən hazırlıq mərhələsindədir. Belə ki, investisiyaları dəstəkləmək bir çox tədbirlər mövcuddur.

Cədvəl 1: Azərbaycanda əsas ətraf mühit üzrə siyasətin Tədbirlər Planı

Siyasət	Təsvir
Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış 2012	Azərbaycan 2020 Gələcəyə Baxış bu konsepsiya sənədində göstərilən iqlim dəyişikliyinə ölkənin ictimai və sosial həyatının onun iqtisadiyyatına mümkün təsirləri eyni zamanda vacib siyasət tədbirlərinin həyata keçirilməsinin əhəmiyyətinə önəm verilir.
2015-2020-ci illər üzrə ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması	ölkənin nəzərdə tutulan səviyyədə təyin olunmuş töhfələri aparılacaq bir sıra prioritet sahələri təyin edilir. Bu prioritetlərə kommərsiya və yaşayış binaları, neft sektorundan çıxan qazlar eyni zamanda nəqliyyat sektoru aiddir.
2 2019-2020-ci illər üçün ölkədə alternativ və bərpa edilən enerji mənbələrindən istifadəyə aid Dövlət Strategiyası”	Alternativ və Bərpa edilən Enerji Mənbələrinin təkmilləşmə üzrə Strategiya 2020-ci ilə kimi ümumi enerji istehlakında 9.7% olmaqla istehlak olunan elektrik enerjisinin bərpa edilən 20%-ə çatdırmağı enerji mənbələri hesabına nəzərdə tutur.
“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”	ölkənin milli davamlı təkmilləşmə strategiyasıdır, əsas məqsədi yoxsulluğun azaldılmasıdır.
Atmosfer Havasının Mühafizəsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu	Müxtəlif dövlət qurumlarının hava çirkliliyi görə standartlar və limitləri düzgün hazırlaması məsuliyyətlərini müəyyənləşdirən hüquqi çərçivə

Mənbə: http://www.greeneconomiesep.org/resources/Azerbaijan_Scaling%20up%20Finance_AZERI%20VERSION_Reduced.pdf

Salınacaq yaşıllıqlar və meşə parkları ətraf mühiti qorumaqla yanaşı, insanlar, ən əsası isə uşaqlar və təbiət arasında dərin əlaqə yaradacaq, bu da onları ekoloji cəhətdən təmiz və torpağa məhəbbətli edəcək. Bu istiqamətdə ictimai fəaliyyət də artacaq ki, bu da ictimai işlərin istiqamətləndirilməsində, ayrı-ayrı təşkilatlarla işçilər, məktəbli uşaqları və gənclər arasında rəqabət prinsipinin formalaşmasında mühüm rol oynayacaq. “Dövlətimizin daxili siyasətini təşkil edən təmiz ətraf mühitin və yaşıl inkişafın prioriteti uşaq və gənclərin ətraf mühit və təbiətlə əlaqəsinin gücləndirilməsində və genişlənməsində, onlara sağlam həyat tərzinin formalaşmasında da böyük rol oynayacaqdır”.

3.2. Qarabağ bölgəsində regional əməkdaşlıq imkanları

Bakı və Seul arasında işgüzar əməkdaşlıq qarşılıqlı maraqların möhkəm təməlinə əsaslanır və 2006-cı ildən bu yana ölkələr arasında 60-dan çox ticarət-iqtisadi saziş imzalanıb. Ölkələr davamlı olaraq ticarəti genişləndirir, qarşılıqlı ticarət keçən il koronavirus pandemiyası zamanı bir qədər azalaraq 2018-ci ildə zirvəyə çataraq 227 milyon dollara çatıb. Ticarət əlaqələrində hələ də Koreya məhsulları - avadanlıq, nəqliyyat vasitələri, elektronika və elektrotexnika üstünlük təşkil edir. Öz növbəsində, Azərbaycan öz ixracını şaxələndirir və genişləndirir: beləliklə, İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondunun (AZPROMO) fəal dəstəyi ilə son illərdə enerji xammalı və neft-kimya məhsulları ilə yanaşı, ərzaq, şərab məhsulları və s. artıb. Pandemiyanın əvvəlki ilində turizm sahəsində də əlaqələr çox uğurla inkişaf edirdi, Koreyadan Azərbaycana on minə yaxın qonaq gəlib (<http://iqtisadiislahat.org>, www.ecoreform.az/).

İki ölkə arasında texnologiyaların ötürülməsi və birgə sənaye təşəbbüsləri sahəsində işgüzar əməkdaşlığın inkişafı heç də az uğurlu deyil. Beləliklə, son on il yarım ərzində Cənubi Koreya şirkətlərinin dəstəyi ilə bir çox birgə təşəbbüslər həyata keçirilib: Koreya Milli Neft Korporasiyası (KNOC) Azərbaycan sektorunda İnam yatağının işlənməsində 20% paya malikdir. Xəzər dənizi, Koreya şirkətləri Bakıda nəqliyyatın intellektual idarə edilməsi sisteminin yaradılmasında, eləcə də

Sumqayıtda karbamid gübrələri istehsalı zavodunun tikintisində iştirak ediblər. Azərbaycanda telekommunikasiya və informasiya texnologiyaları sahəsində həyata keçirilən bir çox layihələrdə, ölkəmizin dəmir yolu, gəmiqayırma və elektrik enerjisi potensialının inkişafında podratçılar, avadanlıq təchizatçıları, konsaltinq firmaları fəallıq göstərmişlər. Koreya şirkətləri Bakıda memarlıq layihələrinin həyata keçirilməsində iştirak edib, o cümlədən ali təhsil, tibb, kənd təsərrüfatı, əqli mülkiyyətin idarə edilməsi sistemlərinin inkişafı, statistika və s. sahələrində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqini təmin ediblər. Ümumilikdə Azərbaycanda Koreya kapitallı 70 şirkət qeydiyyatdan keçib, onlar 2 milyard dollardan çox investisiya və müqavilə işləri həyata keçiriblər. Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, ölkəmiz 500 milyon dollardan çox sərmayə qoyulmuş Koreya Respublikasının iqtisadiyyatına kapital cəlb etməkdə də fəaldır: investisiyaların əsas hissəsi Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun (ARDNF) payına düşür. Seulda daşınmaz əmlak almışdır.

Bu gün Azərbaycan-Koreya biznes gündəliyi Qarabağ bölgəsinin dirçəldilməsi proqramı, burada infrastruktur və sənaye layihələrinin həyata keçirilməsi fonunda keyfiyyətə yeni məzmun kəsb edir. Dövlətimizin başçısı Cənubi Koreya şirkətlərinin Azərbaycandakı fəaliyyətini, sənaye infrastrukturunu sahəsində iri layihələrin həyata keçirilməsinə töhfələrini xüsusi qeyd edir. Prezident yaxın vaxtlarda Koreyada Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində həyata keçiriləcək layihələrin təqdimatının keçiriləcəyini, nümayişin məqsədinin koreyalı investorları bu planlara cəlb etmək olduğunu vurğulayıb.

Koreyalı nazir öz növbəsində Azərbaycanın Xəzər regionunda Koreyanın ənənəvi mühüm tərəfdaşı olduğunu, Şərq-Qərb, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşən ölkənin coğrafi cəlbediciliyini, böyük investisiyaların mövcudluğunu vurğulayıb. Enerji sektorunda potensial, o cümlədən xüsusi iqtisadi zonalarda əməkdaşlıq imkanları bərpa olunan enerji, nəqliyyat, logistika və turizm sahələrində birgə biznes müəssisələrinin genişləndirilməsində maraqlı olan Koreya bizneslərini cəlb edir (<http://iqtisadiislahat.org>, www.ecoreform.az/).

Xüsusilə, bir neçə Koreya şirkəti işğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun bərpası layihələrində, xüsusən də Yaşıl Enerji Zonası layihəsində iştirak etmək üçün artıq Azərbaycanın Energetika Nazirliyi ilə əlaqə saxlayıb. İnfrastruktur layihələrini, o cümlədən təhsil və insan resurslarının inkişafı sahəsində təşəbbüsləri ənənəvi olaraq dəstəkləyən Koreya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyinin (KOICA) dəstəyinin də Qarabağın dirçəliş prosesinə mühüm töhfə verə biləcəyi gözlənilir. Xüsusilə, bu il KOICA Azərbaycanda yeni innovasiya ekosisteminin formalaşdırılmasının növbəti mərhələsinə, müvafiq strateji yol xəritəsinin hazırlanmasına, strukturun formalaşdırılmasına, yüksək səviyyəli təşkilatların fəaliyyəti çərçivəsində müvafiq metodiki təkliflərin hazırlanmasına start verib. Texnoparklar FinTech, AgroTech, BioTech və s., və gələcəkdə birgə pilot layihənin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Qarabağ regionunda əməkdaşlığın digər perspektivli istiqaməti müasir, avtomatlaşdırılmış, elektron kənd təsərrüfatının inkişafı sahəsində Koreya təcrübəsinin tətbiqidir. Analoji təcrübə artıq mövcuddur, bu ilin iyul ayında Koreyanın Farmconnect şirkəti ilə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Tərəvəzçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu arasında Smart Farming texnologiyasının tətbiqi sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş imzalanıb. Farmconnect süni intellektin köməyi ilə məlumatların təhlili və məhsulun yaxşılaşdırılması texnologiyalarını Azərbaycan İnstitutu ilə bölüşəcək.

Beləliklə, keçmişdə Azərbaycanın dövlət şirkətlərini və təşkilatlarını tərəfdaş seçən iri Koreya korporasiyalarının ilk dalğasının gəlişi ilə formalaşan Azərbaycan-Koreya iqtisadi əlaqələri möhkəm biznes zəminini yaratdı. Və bu gün Qarabağ regionunda gələcək birgə layihələr fonunda Koreya biznesini qeyri-neft sənayesi və kənd təsərrüfatı sektoruna diqqət yetirməklə Azərbaycanın kiçik və orta müəssisələri ilə əməkdaşlığa cəlb etmək lazımdır.

3.3. Qarabağda alternativ enerjinin inkişaf etdirilməsi

Azərbaycan neft və qaz hasilatının inkişafı üçün çox baha başa gəldi. SOCAR-ın məlumatına görə, 1997-2019-cu illərdə ölkədə 720 milyon tona yaxın neft hasil edilib. Eyni zamanda, dövlət şirkəti 200 milyon tona yaxın əldə edib. 23 il ərzində neftin orta qiymətini və hasilat səviyyəsini illər üzrə hesablayanda Azərbaycan 80 milyard dollardan bir qədər çox, investorlar isə 270 milyard dollara yaxın xammal əldə edib.

Neftin böyük hissəsi Azərbaycanda Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişləri (HPBS) əsasında hasil edilir. SOCAR-ın 16 HPBS var ki, onun payı 10-50% təşkil edir. Ən böyük “Günəşli” “Çıraq” “Azəri” və “Şahdəniz” layihələrində dövlət şirkətinin iştirak payı 11,6%-dən çox deyil.

Boru kəməri layihələrində Azərbaycanın payı da aşağıdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Supsa neft kəmərlərində 25%, Cənub Qaz Dəhlizinin tərkib hissəsi olan Cənubi Qafqaz qaz kəmərinə isə 10% təşkil edir.

Xarici tərəfdaşların Azərbaycanın neft və qaz hasilatına sərmayələri təqribən 80 milyard dollar təşkil edib, lakin bu halda vəsaitlər əsasən Qərb podratçılar tərəfindən istifadə edilib. Bu gün SOCAR bildirir ki, dövlət şirkətinin tərkibində neft və qazın kəşfiyyatı və işlənməsi üzrə müxtəlif xidmətlər göstərən 27 birgə müəssisə var. Onlarda xarici şirkətlərin payı adətən 50%-i keçir.

Qərbin Azərbaycanın neft və qaz hasilatına belə genişmiqyaslı ekspansiyasına təkən Əsrin müqaviləsi ilə verildi, o zaman 1994-cü ildə Bakı on bir neft şirkəti ilə neft hasilatının inkişafı layihəsi üzrə hasilatın pay bölgüsü sazişi imzaladı. Azəri, Çıraq və Günəşli yataqları. 1997-ci ildən bu yana Azərbaycanda hasil edilən bütün neftin 73 faizi onun payına düşür.

Ölkə Ermənistanın birinci prezidenti Levon Ter-Petrosyanın mayın sonunda Ermənistanın İctimai Televiziyasına verdiyi müsahibəni müzakirə edir. Eks-dövlət başçısı ATƏT-in 1996-cı ildə Lissabon sammitinin niyə Azərbaycana faydalı prinsiplərin qəbulu ilə başa çatması ilə bağlı məlumatlarını bölüşüb: Dağlıq Qarabağ Azərbaycanındır və Bakı ona ölkə daxilində yüksək status verməyə hazırdır.

Böyük Britaniyanın BP şirkəti Azərbaycan layihələrində ən böyük paya malikdir. Bu gün Exxon Azerbaijan Limited, Chevron Texaco və Amerada Hess 22%-ə sahibdirlər. 16%-dən çoxu - Bakı-Supsa neft kəmərinə, 2,5%-i isə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinədir.

Bununla belə, bu çoxdur. Amerika şirkətlərinin payı onlara təxminən 62 milyard dollar dəyərində 126 milyon ton neft gətirə bilərdi.

CPC qeyd edib ki, 235 ABŞ şirkəti Azərbaycanda dövlət layihə podratçısı kimi qeydiyyatdan keçib. Eyni zamanda, Bakının özü də neft pullarını ABŞ-a yatırır. Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (ARDNF) ABŞ iqtisadiyyatına 6,5 milyard dollar sərmayə qoyub və ABŞ dollarında nominalda olan maliyyə qiymətli kağızlarına 16,5 milyard dollar sərmayə qoyub”, - Xəzər Siyasət Mərkəzi qeyd edib.

Qərb investisiyaları və texnologiyaları olmasaydı, Azərbaycan sadəcə olaraq neft və qaz hasilatını inkişaf etdirə bilməzdi. Neft Araşdırmaları Mərkəzinin rəhbəri qeyd edir ki, ilk neftin çıxarılması üçün investorlar 1,7 milyard dollar sərmayə qoyublar, halbuki 7 milyonluq Azərbaycanın illik büdcəsi 300 milyon dollara yaxın olub və müqavilənin hazırlanması zamanı inflyasiya ildə 1000%-i keçib. Neft Araşdırmaları Mərkəzinin rəhbəri hesab edir ki, beynəlxalq banklar Azərbaycana əmanətlərin işlənməsi üçün nəzərdə tutulan xərclərin heç onda birini belə verməzdilər. Onun sözlərinə görə, artıq ölkələr neft və qaz ehtiyatlarının işlənməsinə 50 milyard dollar, ümumilikdə isə ölkənin neft-qaz sənayesinə təxminən 90 milyard dollar sərmayə qoyub: “Təxminən 80 milyard xarici investisiyadır.” deyir və əlavə edir ki, texnologiyalardan danışmağa ehtiyac yoxdur: “Məsələn: Bakıda 20 ildir ki, Coca-Cola zavodu fəaliyyət göstərir, lakin Azərbaycan hələ də öz Coca-Colasını istehsal edə bilmir, çünki bu şirkət sirdir.

Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin ölkədə Yaşıl enerji zonasının formalaşdırılması haqqında sərəncamına uyğun olaraq Yaponiyanın TEPCO şirkətinin də cəlb olunması ilə Azad olunmuş torpaqlarda yaşıl enerji zonası Konsepsiyası hazırlanıb və dövlət başçısına təqdim edilib.

Konsepsiya çərçivəsində sakinlərin məskunlaşmasından və iqtisadi inkişaf asılı formada enerji təchizatı nəzərdən keçirilir. Konsepsiya çərçivəsində ərazilərin enerji potensialı diqqətə alınmaqla tətbiq olunacaq və “yaşıl texnologiyalar” üzrə təhlil aparılıb.

Bundan əlavə, Azad olunmuş torpaqlarda yaşıl enerji zonası Konsepsiyasının hazırlanması çərçivəsində 2021-ci il ərzində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa edilən enerji potensialının öyrənilməsi və ərazilərin müəyyənləşdirilməsi, mövcud stansiyaların vəziyyətinin qiymətləndirilməsi məqsədilə səkkiz ekspedisiya təşkil edilib.

Su elektrik stansiyalarının və geotermal suların bərpası

Ekspedisiyalar zamanı Zəngilan və Cəbrayıl rayonlarında mövcud günəş potensialının ölçülməsi üçün günəş monitorinqi stansiyası quraşdırılıb, ərazinin koordinatları müəyyən edilib.

Laçın dəhlizi, Qubadlı rayonu, Kəlbəcər rayonu ərazisində yerləşən dağıdılmış və ya tikintisi yarımçıq qalmış su elektrik stansiyalarına da baxış keçirilib, hər bir su elektrik stansiyasının koordinatları götürülüb, stansiyaların və suqəbuledicilərin texniki vəziyyətini əks etdirən fotosəkillər çəkilib, müvafiq hesabatlar hazırlanıb.

Qarabağa ekspedisiya zamanı Kəlbəcər və Laçındakı geotermal bulaqlar da araşdırılıb.

“Qarabağ ərazisi bərpa edilən enerji resursları ilə zəngindir. Azərbaycanın yerli su ehtiyatlarının yarandığı əsas rayonlarından biridir. Rayonun əsas çayları olan Tərtər, Bazarçay (Bərgüşadçay), Xəkəri və digər kiçik çaylar böyük hidroenergetika potensialına malikdir. Bununla yanaşı, Kəlbəcər rayonunda termal su ehtiyatı sutkada 3093 m³, Şuşada isə 412 m³/gün təşkil edir. Hazırda bu potensialdan istifadə imkanları öyrənilir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpa edilən enerji potensialından səmərəli formada istifadə etmək məqsədilə Kəlbəcər və Laçın rayonlarında özəl investisiyalar hesabına 100 MVt gücündə külək enerjisi layihəsinin həyata keçirilməsi üçün “Məlumat Sorğusu” sənədi hazırlanmışdır. Hazırda bir neçə xarici

və yerli şirkət layihəyə maraq göstərib. Layihənin növbəti mərhələsinə konsalting dəstəyinin göstərilməsi üçün beynəlxalq təşkilatlarla danışıqlar aparılır.

Azərbaycanda iqtisadi rayonların yeni bölgüsü iqtisadi tərəqqiyə, daha səmərəli investisiya siyasətinə və çevik regional idarəetməyə töhfə verir. Onların yaradılması 44 günlük müharibə zamanı işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və inkişafı üçün təkan olacaq. Bu addımı işğaldan azad edilmiş ərazilərin çiçəklənməsi üçün vahid plan kimi qiymətləndirmək olar. Bu, işğaldan azad edilmiş ərazilərin Azərbaycan iqtisadiyyatına reintegrasiyası baxımından da vacibdir, çünki iqtisadi rayonların inkişafının planlaşdırılması, idarəetmənin səmərəliliyinin təmin edilməsi və strukturuna yenidən baxılması işinin səmərəliliyinin artırılmasını tələb edir.

Şübhəsiz ki, bərpadan sonra işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi imkanların reallaşması Azərbaycanın iqtisadi vəziyyətinə ciddi təsir göstərəcək. İşğal nəticəsində Qarabağda 7 minə yaxın müəssisə bağlanıb. Gəlirlərin 24%-ni taxılçılıqdan, 41%-ni şərabçılıqdan, 46%-ni kartofdan, 18%-ni ət məhsullarından, 34%-ni süd məhsullarından təmin ediblər. Əvvəllər işğal olunmuş ərazilərdə qızıl, mis, civə, xromit, qurğuşun, sink kimi müxtəlif zəngin faydalı qazıntı yataqları mövcuddur. İşğal illərində Ermənistan tərəfindən qeyri-qanuni istismara məruz qalıblar. İstehsal güclərinin bərpası iqtisadi sahələrin, xüsusilə də kənd təsərrüfatının inkişafına mühüm töhfə verəcək. İlk hesablamalara görə, yaxın illərdə yalnız yeni yaradılmış Şərqi Zəngəzur rayonu sənaye, kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq və turizm kimi sahələri stimullaşdırmaq üçün yaxşı imkanlara malik olduğundan Azərbaycan iqtisadiyyatında 4 faizlik artım əldə edə biləcək. İşğal zamanı rayonun Azərbaycanın ümumi ÜDM-də xüsusi çəkisi 0,1%-ə qədər azalsa da, yaxın gələcəkdə Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonlarında kənd təsərrüfatı və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının reallaşdırılması mümkün olacaq. 1,76 milyard dollarlıq sənaye məhsulları istehsal edib (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>).

İşğaldan azad edilmiş ərazilər də əhəmiyyətli dərəcədə bərpa olunan enerji potensialına malikdir, xüsusən də hidroenergetika. Təxminən 2,56 milyard

kubmetr su və ya Azərbaycanın yerli su ehtiyatlarının 25%-i Qarabağda hasil olunur ki, bu da su elektrik stansiyalarının (SES) yaradılmasına imkanlar yaradır. 44 günlük müharibə zamanı Azərbaycan erməni qəsbkarları tərəfindən amansızcasına istismar edilən, sonra isə dağıdılan su elektrik stansiyalarına nəzarəti ələ keçirdi. Bu elektrik stansiyalarının bir çoxunda bərpa işləri aparılıb, digərlərində isə bərpa işləri aparılır. Qarabağ günəş və külək enerjisi sənayesində də mühüm potensiala malikdir. Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyinin ilkin hesablamalarına görə, azad edilmiş ərazilər 4000 meqavattadan çox günəş enerjisi və 500 meqavatta qədər külək enerjisi potensialına malikdir. Kəlbəcər və Laçın rayonları külək enerjisi üçün böyük potensiala malikdir, Zəngilan, Cəbrayıl və Füzuli rayonları isə günəş enerjisi potensialı ilə zəngindir (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>).

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi potensialını reallaşdırmaq üçün həm də dayanıqlı nəqliyyat infrastrukturuna malik olmaq lazımdır, ona görə də işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası proqramının əsas istiqamətlərindən biri inteqrasiya olunmuş nəqliyyat infrastrukturunun yaradılmasıdır. Artıq Qarabağın ilk hava limanı olan Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı tikilib və sınaq uçuşları həyata keçirilib, bu hava limanının uçuş-ənmə zolağının uzunluğu 3000 metr, eni 60 metrdir. Bundan başqa, Qarabağın Zəngilan və Laçın rayonlarında daha iki beynəlxalq hava limanının təməli qoyulub. Azərbaycan da işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yerli avtomobil və dəmir yolları şəbəkəsinin bərpası və genişləndirilməsi işlərinə başlayıb: bəzi avtomobil yolları artıq istifadəyə verilib. Onlar Qarabağa həm şimaldan, həm cənubdan, həm də şərqdən getməyə imkan verəcək və bununla da onu Transqafqazın perspektivli iqtisadi yollarından birinə çevirəcəklər.

2020-ci ildə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etməklə Qarabağdakı erməni separatçı rejiminin zəif olan iqtisadi və maliyyə dayaqları iflasa uğradı. Beləliklə, Azərbaycan talan edilmiş, əsasən Kəlbəcər və Zəngilanda yerləşən qızıl, mis və digər sənaye zonalarında öz suverenliyini təmin etdi və separatçı Ermənistan rejimi qanunsuz gəlirlərini itirdi. Qarabağdakı erməni separatçı rejimi 2020-ci ilə qədər qeyri-qanuni istifadə etdiyi elektrik enerjisi istehsal

mənbələrindən məhrum olduğu üçün gələcəkdə Qarabağın erməni əhalisi də enerji ilə zəngin Azərbaycandan enerji təchizatı üçün istifadə edə biləcək. 100 min hektar əkin sahəsi Azərbaycanın qanuni nəzarətinə keçdiyi üçün separatçı rejimin taxıl, meyvə, tərəvəz, üzüm, o cümlədən heyvandarlıq məhsulları ilə təminatı səviyyəsi 2-3 dəfə aşağı düşüb. Hazırda təkə Laçın dəhlizinin olması Qarabağın dağlıq hissəsində yaşayan erməni icmasının davamlı inkişafını təmin edə bilməz. Davos İqtisadi Forumunun hesabatına görə, dəmir yolu xidmətlərinin səmərəliliyinə görə dünyada 11-ci, aviasiya xidmətlərinin səmərəliliyinə görə 12-ci, yolların keyfiyyətinə görə 24-cü yerdə olan Azərbaycan nəqliyyat və lojistikanı da təqdim edib (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>).

İşğaldan azad edilmiş torpaqların kənd təsərrüfatı, energetika, nəqliyyat və digər sahələrdə bütün qeyd olunan iqtisadi perspektivləri göstərir ki, onların həyata keçirilməsi və bölgü yolu ilə səriştəli idarə olunması Qarabağın və Azərbaycan iqtisadiyyatının iqtisadi inkişafına mühüm töhfə verəcəkdir. Ona görə də Qarabağın dirçəlişinin əsas məqsədlərindən biri Ermənistanla münafiqşədən əvvəl Azərbaycanın iqtisadiyyatındakı payını geri qaytarmaqdır. Bu regionların inkişafı və sonradan “Şimal-Cənub”, “Şərq-Qərb” beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində iştirak Qarabağı Zaqafqaziyanın yaxşı təşkil olunmuş regionuna çevirəcək. Bu iqtisadi amil erməni işğalı zamanı olduğu kimi çəkişmə yerinə deyil, regional əməkdaşlığın simvoluna çevriləcək.

İşğaldan azad olunmuş torpaqlarda ölkənin daxili su ehtiyatlarının 25%-i formalaşır və 2.56 milyard m³ təxminən illik təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, torpaqlarda günəş enerjisi layihələri reallaşdırmaq üçün əlverişli potensial var. Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı və Füzuli rayonlarında müşahidə olunan günəş radiasiyası Naxçıvandan sonra əlverişli ikinci regiondur. Müşahidələr nəticəsində günəş radiasiyanına malik ərazilər təyin olunmuşdur. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə 7200 MVt-dan artıq günəş enerjisi potensialı qiymətləndirilir. Aparılan tədqiqatlar, günəş enerjisi üçün olan layihələri iqlim şəraiti, topoqrafiya, şəbəkəyə yaxınlıq, nəqliyyat infrastrukturu və başqa texniki faktorların müqayisəli təhlili nəticəsində Zəngilan və Cəbrayıl rayonlarının ərazisi məqsədəuyğun sayılmışdır.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə - xüsusən də Kəlbəcərin və Laçın dağlıq ərazilərində əlverişli külək potensialının mövcud olması, ilkin araşdırmalara uyğun təşkil edilmişdir. Ərazilərdə külək enerjisi potensialının 2000 MVt ətrafında olmasını göstərir. Ərazilərdə geotermal enerji olmasına dair öncəki illərdə müvafiq araşdırmalar aparılmışdır. Belə ki, geotermal enerjiden əsasən istilik enerjisi təminatı, elektrik enerjisi istehsalı və turizm məqsədlər üçün istifadə olunur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

44 günlük müharibədən sonra işğaldan azad olunmuş ərazilərdə bərpa və tikinti işlərinə başlanılıb. Bu prosesə yerli müəssisə və təşkilatlarla yanaşı, müxtəlif xarici şirkətlər də cəlb olunub. Qarabağın yenidən qurulması zamanı ən müasir texnologiyalardan istifadə edilir, ağıllı şəhər və kəndlərin salınması nəzərdə tutulur.

Qlobal iqtisadiyyatda iqtisadi artımın əsas mənbəyi istehlak olsa da, Çinə investisiya qoyuluşu mühüm rol oynayır. İstehlak yolu ilə artım dayanıqlı deyil, bir dəfə baş verir və investisiya vasitəsilə artım daha davamlıdır. Azərbaycana dövlət və qeyri-dövlət investisiyalarının cəlb edilməsi, xüsusilə Qarabağın yenidən qurulması davamlı iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edir.

Mərkəzimizdəki iqtisadi laboratoriyanın təhlili göstərir ki, 2021-ci ildə dövlət büdcəsi hesabına Qarabağa 2,2 milyard manat investisiya qoyuluşu potensial olaraq qeyri-neft sektorunda ümumi daxili məhsulun artmasına səbəb olacaq. Nəticə başa düşüləndir: əsas vəsaitlər - yollar, elektrik enerjisi, qaz və digər infrastruktur iqtisadiyyatın potensialını artırır. Lakin bu potensialın qeyri-neft ÜDM-ə təsiri daha əhəmiyyətlidir. Fakt budur ki, dövlət xərcləri nəinki ÜDM-i artırır, həm də xalis ixracı azaldır, daha doğrusu, idxalı artırır ki, bu da öz növbəsində onun real ÜDM-ə təsirini azaldır.

Lakin iqtisadi hesablamalar göstərir ki, real və nominal ÜDM arasındakı fərq olan istehsalda fərq bu il mənfi zonadan sıfıra enə bilər. Qarabağa dövlət sərmayəsi katalizator rolunu oynayacaq və özəl investisiyalara yol açacaq. Qarabağın yenidən qurulması üçün Türkiyə, İtaliya, İngiltərə, Pakistan və İsraildən investisiyalar başlayıb. Qarabağ mədənçıxarma, metallurgiya, yaradıcı sənaye, qida sənayesi, qoz-fındıq istehsalı, turizm, kənd təsərrüfatı və yaşıl enerjinin inkişafı üçün böyük potensiala malikdir. Qarabağın Bərpa Fondu özəl investisiyaların cəlb edilməsində əsas rol oynaya bilər.

Mərkəzdə EconLAB İqtisadi Təhlil Laboratoriyası yaradılmışdır. Laboratoriyada makro, mezo və mikro səviyyələrdə analiz üçün modellər var.

Proqram təminatı da əldə etdik. Modellər Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa İttifaqı, Asiya İnkişaf Bankı və İsveçrənin İqtisadi Məsələlər üzrə Katibliyi ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində hazırlanıb. Bolqarıstanın Sofiya şəhərində İqtisadi Siyasət İnstitutunda EconLAB proqramının ilk beynəlxalq təqdimatı keçirilib. EconLAB-in imkanlarından istifadə edərək milli prioritetlər çərçivəsində makro, mezo və mikro səviyyələrdə qısa, orta və uzunmüddətli proqnozlar hazırlanır. Laboratoriyamızda maliyyə, maliyyə, real sektor və tədiyə balansı eyni vaxtda və ayrıca modelləşdirilir, təkliflər verilir.

Modellərin qurulmasında CAAERC-nin digər üstünlüyü ondan ibarətdir ki, biz strateji yol xəritələrini, hökumət proqramlarını və fəaliyyət planlarını izləyirik və nəzərdən keçiririk. Bu yolla mərkəzimizdə məlumat bazası yaradılır və modelləşdirmədə istifadə olunan məlumatlar toplanır. Modellər vasitəsilə əldə edilən nəticələr iqtisadi siyasət sahəsində dövlətə təkliflərin formalaşdırılmasında, eləcə də elmi məqalələrin yazılmasında və kommunikasiya siyasətinin aparılmasında istifadə olunur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı, 90 səh.
2. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası”, Bakı, 2012.
3. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.
4. “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, Bakı.
5. “Yeyinti məhsulları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 18 noyabr 1999-cu il.
6. Alıyev İ. (2014), Ölkədə qeyri-neft sənayesinin inkişaf strategiyası, Yeni Azərbaycan qəzeti, Bakı, Azərneşr, 233 səh.
7. Alıyev İ.H., Məmmədov Y.Ə. (2014), “Azərbaycan 2020, gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının tətbiqi Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sənayesinin inkişaf proqramı Bakı, “Avropa”, 134 səh.
8. Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə. (2017), Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, Bakı, ADİU, 215 səh.
9. Aydınoglu T. (2021), “Qarabağın inkişaf modeli: dəyərli və zəngin mədəni irs nümunələri bərpa ediləcək, lazım olanlar isə yaradılacaq”, Xalq qəzeti , 5 səh.
10. Azərbaycan İqtisadiyyatı, Prof. Dr. O.N. Aras, Dr. Süleymanov E. Bakı, 2016.
11. Azərbaycan rəqəmlərdə, Bakı, “DSK”, 2017, 286 səh.
12. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin illik hesabatları, Bakı, 2016.

13. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il “29” dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası.

14. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 17 avqust tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı.

15. Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında AR Prezidentinin Fərmanı, 14 may 2010-cu il, Bakı.

16. Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı.

17. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş ərazilərində müvəqqəti xüsusi idarəetmənin təşkili haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı 2021 (<https://president.az/az/articles/view/44886>).

18. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.

19. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı, Bakı, 115 səh.

20. Azərbaycanın sənayesi, Bakı, “DSK”, 2017, 344 səh.

21. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, Bakı, “DSK”, 2016-2017.

22. Azərbaycanın xarici ticarəti, Bakı, “DSK”, 2016-2017.

23. Bağırov E. (2021), “İqtisadiyyatda yeni mərhələ: Qarabağ iqtisadiyyatı dövrüyyəyə qayıdır”, Bakı, Azərtac, 145 səh.

24. Bağırov E. “İqtisadiyyatda yeni mərhələ: Qarabağ iqtisadiyyatı dövrüyyəyə qayıdır”, Azərtac, 08.07.2021, səh.14-16.

25. Bağırov T. “Nəhəng korporasiyalar Qarabağa investisiya qoymaqla maraqlıdır”, İki Sahil qəzeti, 21 Dekabr 2021.

26. Baxşəliyev R. “Qarabağ böyük investisiya məkanına çevrilir”, Azərbaycan qəzeti, 14 mart 2021, səh.1-2.

27. Cabbarov Ə. (2020), “İşğal sonrası Qarabağ iqtisadiyyatı və turizmin

inkişafi”, Şərq Qapısı qəzeti.

28. Cabbarov Ə. (2020), “İşğal sonrası Qarabağ iqtisadiyyatı-Turizm”, MİA, 19 Noyabr, 145 səh.

29. Cabbarov Ə. “İşğal sonrası Qarabağ iqtisadiyyatı və turizmin inkişafı”, Şərq Qapısı qəzeti, 10.12.2020, səh. 3-8.

30. Cəfərli R. (2020), “İlham Əliyev Qarabağı Azərbaycanın ən inkişaf etmiş məkanına çevirəcək”, Azərbaycan qəzeti, səh.1-4.

31. Əbülfət M. “Regionların sosial-iqtisadi inkişafının təşviq edilməsi”, Ədalət qəzeti, 19 iyun 2021, səh.4-10.

32. Əliyev Ə. “Postkonflikt ərazilərdə innovativ inkişaf infrastrukturunun formalaşması problemləri”, AMEA-nın Xəbərləri jurnalı (İqtisadiyyat seriyası), 17.06.2021, səh.60-70.

33. Əliyev T.N. (2016), Azərbaycanın qeyri-neft sənaye sektorunda innovasiya prosesinin investisiya təminatı, “İqtisadiyyatın davamlı inkişafı: problemlər, perspektivlər” mövzusunda BEPK-nın materialları, Sumqayıt, “DSK”, Bakı, Qanun, 288 səh.

34. Əliyev T.N., İsayev R.Ə. Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə üzrə beynəlxalq təcrübə, // AMEA-nın Xəbərləri, Elm və İnnovasiya seriyası 2010, №3, Bakı, “Elm”, səh.21-26.

35. Əliyev A. (2003), “Azərbaycanın iqtisadi siyasəti/Azərbaycanın xarici ticarət iqtisadi əlaqələri”, Bakı, Qanun, 211 səh.

36. Əliyeva T. “İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə kommunikasiya problemlərinin həlli yolları”, UNEC Ekspert, 2021, səh.30-33.

37. Əsgərova M. “Qarabağın iqtisadi potensialı və inkişaf perspektivləri”, İki Sahil qəzeti, 20 Avqust 2021.

38. Firmanın iqtisadiyyatı, Prof. i.e.d Hüseynov T.Ə. Bakı, 2009.

39. Hacıyev F. “İşğaldan azad olunmuş ərazilərə investisiya qoyuluşlarının təhlili və qiymətləndirilməsi”, UNEC Ekspert, 2021, səh.24-26.

40. İktisada Giriş: Prof. Dr. Orhan Oğuz, İstanbul, 2001.

41. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi, <http://iqtisadiislahat.org>, www.ecoreform.az/.
42. İsmayılov B. (2018), *Strateji Menecment*, Bakı, Qanun, 213 səh.
43. Leyla R. “İşğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi potensialı və inkişaf perspektivləri”, *Xalq qəzeti*, 09.12.2020, səh.9-15.
44. Manafov Q. “İşğaldan azad edilmiş ərazilərin dirçəldilməsinin iqtisadi aspektləri”, *UNEC Ekspert*, 2021, səh.6-9.
45. Mehdiyev R. “Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti”, *Azərbaycan qəzeti*, 2011, №201, 91 səh.
46. Məhərrəmov S. “Logistika təminatı sahəsində beynəlxalq təcrübənin Azərbaycanda tətbiqi imkanları”, *Audit jurnalı*, 2021, 4(30), səh.121-131.
47. Məmmədov İ. (2012), *Qeyri-Neft sektorunun inkişaf istiqamətləri*, Bakı, Elm, 145 səh.
48. Məmmədov S. “Ağıllı kənd” layihəsi bizə nə vəd edir?”, *Xalq qəzeti*, 25 Fevral 2021, səh.6-18.
49. Məmmədov S.M. “Yüngül sənayenin mövcud vəziyyəti və restrukturizasiya problemləri”, *Dövlət büdcəli elmi-tədqiqat işi*, Bakı, 2012-ci il.
50. Musayev A. (2021), “Qarabağın bərpası və inkişafı prosesində xarici dəstək mühüm amildir”, *Azərbaycan qəzeti*, 9 səh.
51. Musayev A. “Qarabağın bərpası və inkişafı prosesində xarici dəstək mühüm amildir”, *Azərbaycan qəzeti*, 27.01.2021, səh.9-12.
52. Novruzova A.Q. (2016), *Azərbaycan iqtisadiyyatında innovasiya siyasətinin rolu*, elmi məqalə, Bakı, Qanun, 285 səh.
53. Novruzova A.Q. (2016), *Azərbaycanda innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətləri*, *İqtisadiyyatın davamlı inkişafı*, problemlər, perspektivlər, *Beynəlxalq Elmi Konfrans*, Sumqayıt, Bakı, Elm, 277 səh.
54. Nuriyev Ə. (2021), “Qarabağın bərpa və inkişaf layihələri regionun tarixi ənənələrinə və gələcək tələbatına əsaslanmalıdır”, *Xalq qəzeti*, 5 səh.

55. Nuriyev Ə. “Qarabağın bərpa və inkişaf layihələri regionun tarixi ənənələrinə və gələcək tələbatına əsaslanmalıdır”, Xalq qəzeti, 10.02.2021, səh.5-9.
56. Nuriyev Ə.X. (2013), Azərbaycanı iqtisadi inkişaf və modernləşmə siyasətinin konseptual əsasları, Bakı, “AVROPA”, 422 səh.
57. Rəşad C. “İlham Əliyev Qarabağı Azərbaycanın ən inkişaf etmiş məkanına çevirəcək”, Azərbaycan qəzeti, 23.10.2020, səh.1-4.
58. Rüstəm K. “Azərbaycan sənayeləşmədə müəyyən etdiyi hədəflərə nail olur”, Azərbaycan qəzeti, 11 İyun 2021, səh.1-5.
59. Rzayeva Ü. “Qarabağda kiçik və orta müəssisələrin innovativ fəaliyyətinin stimullaşdırılması və perspektivləri”, UNEC Ekspert, 2021, səh.36-37.
60. Samirə Q. “İşğaldan azad edilən ərazilərdə əlvan metal ehtiyatlarının potensialı dağ-mədən sənayesinin inkişafında böyük rol oynayacaq”, Azertac, 27 fevral 2021.
61. Sənaye ekonomisi, Anadolu universiteti yayını №2651, 2012.
62. Statistik məcmuə, Bakı, “DSK”, 2017, 303 səh.
63. Şəkərəliyev A.Ş. (2011), Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi, Bakı, İqtisadi Universiteti, 542 səh.
64. Şəkərəliyev A.Ş. (2016), “Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər” Bakı, Elm, 213 səh.
65. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda yerləşən Qubadlı şəhərinin Baş planının hazırlanması ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (<https://president.az/az/articles/view/53707>).
66. Zöhrab İ., Azər M., Kənan A., Ağayev R. İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi, Azad İqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyinin hesabatı.

İngiliz dilində

1. Kaan D. “International Journal of Social, Political and Economic Research”, volume 7, issue 2, p.415-439.
2. Karl E. Case, Ray C. Fair, Sharon M. Oster, (2012), “Principles of Economics”, 241 p.
3. Kenneth L. Simons, (2003), “Industrial Growth and Competition”, 12 Jan, 145 p.
4. Khayal Z. “Evaluation of the state and private sector investment perspectives in the Karabakh region” Economic and Social Development, 15-16 June 2021, p.1010-1015.
5. Krugman P. “The return of depression economics and the crisis of 2008”, USA 2009.
6. Nargiz H., Ali K. “Economic Evaluation of “Green Energy” Potential in Nagorno-Karabakh and Neighboring Regions”, Modern Applied Science; May 28, 2021, Vol. 15, №3, p.123-133.
7. Sakit Y., Sannur A., Mihaela M. “Economic and Social Development”, 16 June 2021, 15 p.
8. Thomas P. (2014), “Capital in the twenty-first century”, USA, 125 p.

Türk dilində

1. Kınık H. (2021), “Karabağ savaşı ile yeniden dirilen Azerbaycan: 2020”, 123 s.
2. Tüfekçi Ö. (2021), “Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler”, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, 1-ci baskı, 154 s.

İnternet resusları

1. <http://president.az/documents>
2. <https://corp.ady.az/media/xeberler/ısgaldan-azad-olunmus-erazilerde-demir-yolu-infrastrukturu-yeniden-qurulur>

3. [https://www.researchgate.net/publication/354948765_\"Isgaldan_azad_olunmus_razilrd_infrastukturun_yaradilmasi_mrhlili_skild_hyata_kecirilmlidir\"](https://www.researchgate.net/publication/354948765_\)

4. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi,
<http://iqtisadiislahat.org>, www.ecoreform.az/.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Azərbaycanca əsas ətraf mühit üzrə siyasətin Tədbirlər Planı.....	56
--	----